

Iran's Criminal Policy Approach Facing with Social Protests

Saeed Akbari *

Master in Criminal Law and
Criminology, Qom, Iran

Mohammad Ali Hajidehabadi

Assistant Professor Department of
Criminal Law and Criminology
Faculty of Law University of Qom,
Qom, Iran

Mohammad Khalil Salehi

Assistant Professor Department of
Criminal Law and Criminology
Faculty of Law University of Qom,
Qom, Iran

Abstract

Today, social protests are as an expected social phenomenon in human societies, even in societies based on democracy, there are social protests because the impact of the decisions of the state and political authorities on the lives of the people of a society is undeniable.

The way that the different societies deal with this social phenomenon is subject to the rights and freedoms recognized by the states for the general public. On the other hand, people's actions also determine how the state deals with this phenomenon, so it is not unreasonable to say

* Corresponding Author: mr1saeedakbari@yahoo.com

How to Cite: Akbari, S., Hajidehabadi, M., & Salehi, M. (2024). Iran's Criminal Policy Approach Facing with Social Protests. *Journal of Criminal Law Research*, 12(46), 139 - 182. Doi: [10.22054/jclr.2024.70353.2525](https://doi.org/10.22054/jclr.2024.70353.2525)

that the state's reaction on the one hand, and the people's reaction on the other hand, seriously can change the type and quality of protests. If a macro-level decision is taken by the state, and if this decision affects the lives of most people in a quantitative way, the protests can be expected in all parts of a country. Now, this protest, which is a sign of the state's decision and not accepted by the people, if it is responded too violently by the state, it can change the nature of a peaceful protesting population and turn it into a violent population, and if the protest is also violent from the beginning, there will be no doubt that no state will leave such actions unanswered with the tools at its disposal.

Nevertheless, to a great extent, the type, quality and quantity of tools to deal with social protests are subject to the principles that have been accepted in the field of criminal policymaking. It goes without saying that this criminal policy significantly defines the limits and restrictions of citizens' freedom and also shows the level of accepted values of the state and the adherence to the principles contained in the documents beyond laws and regulations. It is clear that the states choose the most severe and harsh reactions when they feel a threat to their integrity, so it is important to identify such behaviors from the punishment perspective. The purpose of this research is to clarify the position of Iranian criminal policy confronting the social protests and the distinction between two types of behavior, i.e. violent protests and the need to punish these behaviors and peaceful protests and the need to recognize these types of protests.

This research has been done with analytical-descriptive method through using numerous library sources. The necessity of the current research, in addition to its impact on the country's legal literature, can also be considered in the legislative and even judicial field because the criminal reaction to Peaceful protests is actually a violation of fundamental rights recognized in constitutional documents and even human values of the society.

The findings of this research show that, where the protesters only want their lost rights and do not accept the new policy of the state

which has affected their lives, and considering that these protesters do not have evil or criminal intentions and if these peaceful protests do not lead to the violation of the rules of criminal law, the state should not practice even the slightest aggression against this group of protesters, and only if the protesters violate one of the rules of criminal law, their behavior should be judged with mitigation in punishment.

Social protests whether violent or peaceful have common features, such as:

A- Relative continuity

B- Purposefulness and agreement between protesters

C- Applicability of the title of Protester to specific people

D- Opposition to all parts or some part of the prevailing social conditions

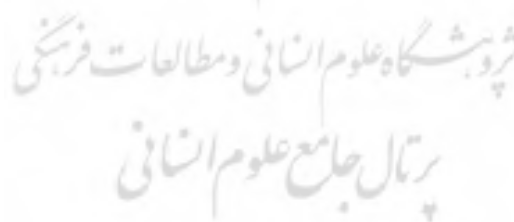
With precision in the words of researchers and experts in the field of social protests, the topics such as civil disobedience and civil resistance can be considered as examples of peaceful social protests, and the cases such as: riots, revolutions and coups (military coup) can be included under the title of violent protests. In terms of Iranian criminal policy regarding social protests, peaceful and violent, two sources can be considered including: the constitution as the supreme legislative document of the country and other laws and regulations as normal laws. The principle of the right to peaceful protests is recognized in the 27th article of Iran's constitution, which deals with gatherings and protests. On the other hand, normal laws, both in the field of violent protests and in the field of peaceful protests, have not a specific and explicit law for supporting or prohibition of social protests, and this matter has actually led to a kind of confusion among the judicial authorities.

According to what kind of behavior and with what intention the protestors are protesting, and even to what specific group of the society they belong to, there is a different criminal description and interpretation, and in addition to this, the legislator can refer to the new findings of the criminal studies for the legalization of the

reasons for mitigating the punishments or remission of punishment in order to consider this mitigation of the punishments or remission of punishment for the people who have committed a crime, considering that such behaviors can continue for days and even months and thus drag the situation of the society towards a crisis. Also, a group of protestors who have been influenced by others, are committing the crimes without a proper understanding of the social situation and begin to protest only under the influence of the psychological atmosphere of the society and the actions of others (without having a high criminal capacity).

Such mitigation of the punishments or remission of punishment are not unprecedented in the field of criminal policy of Iran. It seems that in order to draw an ideal criminal policy along with protecting the rights and freedoms of the people, we need a basic legislation in this field of social behavior.

Keywords: Criminal Policy, Social Protests, Riots, Revolution, Civil Disobedience.

رویکرد سیاست کیفری ایران در مواجهه با اعتراضات اجتماعی ایران

دانش آموخته‌ی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشکده‌ی حقوق
دانشگاه قم

سعید اکبری *

دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشکده‌ی حقوق دانشگاه قم

محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی

استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشکده‌ی حقوق دانشگاه قم

محمدخلیل صالحی

چکیده

اعتراضات اجتماعی که بیانگر انتقاد مردم از حاکمیت یا عملکرد تمام یا بخشی از آن است می‌تواند مسأله‌ی جویانه یا خشونت‌آمیز باشد. ارائه‌ی معیاری دقیق برای شناخت اعتراضات مسأله‌ی آمیز از خشونت‌آمیز بسیار حائز اهمیت است، اعتراضات مسأله‌ی آمیز باید به موجب قوانین به رسمیت شناخته شوند و اعتراضات خشونت‌آمیز مورد ممنوعیت قرار گیرند. مقاله‌ی حاضر درصدد تحلیل و نقد رویکرد سیاست کیفری تقنینی ایران در این موضوع است. در این نوشتار با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و تدقیق در منابع این نتیجه حاصل گردید که قانونگذار ایران رویکرد و مقررهای مشخصی در این خصوص ندارد و در عمل قضات می‌توانند با تکیه بر تفاسیری خاص از قوانینی نظیر اصل بیست و هفتم قانون اساسی، اصل هشتم قانون اساسی و قانون جرم سیاسی با نافرمانان مدنی برخورد نمایند. همچنین در خصوص مرتکبین اعتراضات خشونت‌بار قاضی می‌تواند بر اساس توصیف رفتار ارتكابی با امان نظر به موادی چون: ۶۱۸، ۶۷۵ و ۶۸۳ از قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ و، یا حسب شخصیت مرتکب، ماده‌ی ۱۷ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح اقدام نمایند. در این خصوص با توجه به وضعیت روانی مرتکبین اعتراضات مسأله‌ی آمیز، تدارک تأسیسات ارفاقی و تخفیف و حتی عذرهای معاف‌کننده در این راستا مطلوب و کارآمد است. به نظر می‌رسد که ضروری است مقنن با تقنین مقرراتی خاص و حتی الگوبرداری از قواعد سایر کشورها در این خصوص گام بردارد.

کلیدواژه‌ها: سیاست کیفری، اعتراضات اجتماعی، آشوب، انقلاب، نافرمانی مدنی.

مقدمه

اثرگذاری تصمیمات نخبگان سیاسی^۱ بر زندگی اجتماعی انسان‌ها چه در عرصه‌ی بین‌المللی و چه در عرصه‌ی داخلی بر کسی پوشیده نیست. اما نخبگان سیاسی بایستی امور و تصمیمات خود را بر مدار مصلحت و نفع عمومی بنا نهند، در غیر این صورت با نارضایتی گسترده که نمود آن به شیوه‌ی اعتراضات اجتماعی است مواجه خواهند شد. این اعتراضات ممکن است در برخی از کشورها به طور کلی به رسمیت شناخته نشود و ضمن سرکوب معترضین، نظر صاحب منصبان نیز تحمیل گردد. با وجود این، در کشورهایی که حقوق و آزادی‌های انسان جایگاه ویژه‌ای داشته یا ارزشی چون برابری در ساحت سیاسی-حکومتی جامعه حاکم است، مواجهه منطقی با این اعتراضات مقبول‌تر است. در میانه‌ی این دولت‌ها، اعتراضات اجتماعی به طور کلی مورد پذیرش واقع نشده بلکه با تکیه بر اصول مقبول خود، تنها مواردی از آن را به رسمیت شناخته و تحت حمایت قرار می‌دهند و نسبت به مصادیقی از آن بر حسب نوع رویکرد کلان حاکمیت و رفتار معترضین واکنش نشان می‌دهند. این واکنش‌ها بایستی در قوانین به صورت صریح و دقیق معین گردد تا آزادی و تکالیف اشخاص در برابر قانون مشخص باشد.

در مقاله‌ی پیش رو رویکرد سیاست کیفری ایران در مواجهه با اعتراضات اجتماعی مورد بررسی قرار خواهد گرفت، پرسش اصلی این نوشتار این است که سیاست کیفری ایران به اعتراضات اجتماعی چه رویکردی دارد؟ در این راستا سؤالات دیگری مطرح می‌شوند از جمله اینکه قانونگذار چه تدابیری در این راستا اندیشیده است؟ ماهیت این تدابیر چیست؟ فرضیه‌ی ما در پاسخ به سؤال اصلی این است که به نظر می‌رسد سیاست کیفری ایران رویکرد مشخصی در قبال اعتراضات اجتماعی ندارد و مقرره‌ی صریحی در این خصوص نمی‌توان یافت. روش تحقیق در این نوشتار توصیفی-تحلیلی است.

۱. منظور ما از نخبگان سیاسی کلیه‌ی افراد منتخب از جانب مردم، چه مستقیم و چه غیر مستقیم، است که به نوعی تصمیمات آنان، در هر نوع پوشش رسمی اعم از قانون یا آیین‌نامه یا دستورالعمل و غیره، بر زندگی شهروندان آن جامعه اثر می‌گذارد.

دشواری تحقیق در این راستا ابهام در ماهیت اعتراضات اجتماعی و اختلاف نظر عمیق نظریه پردازان مرتبط با این حوزه است. هدف از انجام این تحقیق روشن کردن نقاط قوت و ضعف سیاست کیفری ایران در قبال اعتراضات اجتماعی است که علاوه بر اینکه نخستین اثر در ادبیات حقوقی کشور به شمار می رود و از لحاظ مباحث نظری واجد اهمیت است، در ساحت عملی برای قضات و وکلاء دارای نفع قابل ملاحظه‌ای است.

لازم به ذکر است که در این نوشتار به جهت طبع و ماهیت و نتیجه‌ی حاصله از اعتراضات اجتماعی، آن را به دو قسم مسالمت آمیز و خشونت آمیز تقسیم نموده تا علاوه بر شناسایی و تقسیم‌بندی دقیق مصادیق اعتراضات، بتوان آثار حقوقی مترتب و مرتبط با هر نوع را اعمال نمود. از آنجایی که شناخت و آگاهی از مفاهیم هر حوزه‌ی تحقیقی از ضروریات درک مسائل آن حوزه است، نخست به بررسی این امر می‌پردازیم.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. سیاست کیفری

سیاست در لغت به معنای اداره کردن امور مملکت، مراقبت امور داخلی و خارجی کشور، اصلاح امور خلق، رعیت‌داری و همچنین مجازات (عمید، ۱۳۸۹: ۶۷۷) و تنبیه (معین، ۱۳۸۶: ۲: ۹۰۲) آمده است. آنچه از معانی لغوی این واژه قابل ارتکاز است این است که نخست سیاست ارتباط تنگاتنگی با قدرت حاکم و سلطه‌ی دارد و دوم یک سوی آن عموم مردم است؛ چنانکه در تعاریف ذیل آمده است: سیاست اصولی هستند که اقدامات یک دولت، فعالیت‌های تجاری یا فعالیت سایر نهادهای اجتماعی یا فردی را هدایت می‌کنند (Blackwell, ۲۰۰۸: ۳۷۶)؛ در تعریف موجزتری سیاست به شیوه‌ی مدیریت سرزمین و مردمان آن معنا شده است (حسینی شیرازی، ۱۴۲۷ هـ. ق: ۴۱).

واژه‌ی کیفری در لغت در معانی‌ای چون پاداش کار نیک و بد، مجازات قانونی (معین، ۱۳۸۶: ۲: ۱۴۲۳) استعمال شده است. در اصطلاح نیز کیفر مجازاتی است که نسبت به محکوم علیه با رعایت تشریفات قانونی محکومیت یک جرم به موجب اختیار تفویض شده به دادگاه تحمیل می‌شود (Law et al, 2015: 498).

ایراد تعریف اخیر این است که معرف روشن تر از معرف نیست و نمی توان با این تعریف پی به ماهیت کیفر بُرد. به نظر می رسد سیاست کیفری همان استراتژی ها و خط مشی هایی است که حاکمیت در مقام قانونگذاری یا قضا در مواجهه با پدیده ای مجرمانه دنبال می کند و بر این اساس به سیاست کیفری تقنینی یا قضایی تقسیم می شود.

۲-۱. اعتراضات اجتماعی^۱

اعتراضات اجتماعی نیز از دو واژه ی اعتراض و اجتماع ترکیب یافته است. در فرهنگ سخن در ذیل واژه ی اعتراض معانی ای چون اظهار نارضایتی و مخالفت کردن، ایراد گرفتن، خرده گیری بیان شده است (انوری، ۱۳۸۲/ ۱: ۴۶۱؛ معین، ۱۳۸۶: ۱۶۷). همچنین به معنای یک بیانیه ی رسمی یا یک رفتار گویای مخالفت یا سرپیچی Garner and et (al, 2008:1344) و در جای دیگر به منع و جلوی کسی را گرفتن تعبیر شده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۶۱). و در اصطلاح به معنای نسبت خطا در گفتار یا کردار به کسی دادن آمده است (جمعی از پژوهشگران، ۱۴۲۶ هـ. ق: ۳۰۳). فرهنگ بلک یکی از علل به رسمیت شناخته شدن اعتراض را در تعریف اصطلاحی آن آورده است: «یک اعتراض تحت شرایطی به رسمیت شناخته شده که حامی یک حق یا ادعا باشد» (Garner and et al, 2008:1344). به نظر می رسد اعتراض بازداشتن فرد یا افراد از اتخاذ تصمیم یا اجرای تصمیم اشتباه و مخالفت با آن به جهت صیانت از حق ایجاد شده یا مورد ادعا است، که می تواند توأم با نزاع، ستیز و جدل باشد.

۱. استعمال تعبیر اعتراض اجتماعی به جای جنبش اجتماعی در این مقاله ما را از ورطه ی اختلافات اندیشمندان حوزه ی جنبش های اجتماعی، سیاست و ... تا حدودی مصون می دارد. زیرا در اینکه آیا جنبش های اجتماعی تنها بر رفتارهای جمعی صلح آمیز صدق می کند یا شامل رفتارهای اجتماعی خشونت آمیز نیز می باشد، اختلاف است. پیران، پرویز (۱۳۹۴)، «فقر و جنبش های اجتماعی در ایران»، فصلنامه ی علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ی ۱۸، ص ۱۳. با این حال نویسندگان اثر پیش رو اعتراضات اجتماعی را هم در معنای رفتارهای جمعی مسالمت آمیز و هم خشونت آمیز می دانند؛ بیان این نکته خالی از لطف نیست که این تمیز در استعمال واژگان دعوی لفظی نبوده و این امر در ادامه معین خواهد شد.

اجتماع در لغت به معنای اتفاق کردن بر چیزی، اتحاد و موافقت و سازگاری گروهی که برای هدفی خاص در جایی گرد هم آمده باشند است (دهخدا، ۱۳۸۵: ۱۳۹۲) و در اصطلاح «اعتراض اجتماعی» شکلی از بیانیه‌ی سیاسی است که در پی ایجاد تغییرات اجتماعی یا سیاسی با تحت تأثیر قرار دادن دانش، نگرش و رفتارهای عموم مردم یا سیاست‌های یک سازمان یا نهاد اجتماعی است (loya and Mcleod: 2019). تعریف ذکرشده مانع اغیار نبوده و به گونه‌ای است که در بخشی از آن با تعریف استحاله هم‌پوشانی دارد. به نظر می‌رسد اعتراض اجتماعی گردهم‌آیی گروهی از مردم با اتفاق نظر و تلقی بر خطا در گفتار یا کردار سیاسی نخبگان حکومتی در خصوص یک موضوع است که می‌تواند نسبت به تغییر، ایجاد و یا طرد آن سیاست باشد که به شیوه‌های مختلف صورت می‌پذیرد. تبیین دقیق‌تر معنای اعتراضات اجتماعی به تبیین ویژگی‌های مشترک این اعتراضات وابسته است که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۲. ویژگی‌های مشترک در اعتراضات اجتماعی

۲-۱. تداوم نسبی و استمرار

در اعتراضات اجتماعی باید نوعی تداوم و استمرار وجود داشته باشد تا بتوان آن را در مقوله‌ی اعتراضات اجتماعی گنجانده. از این رو، گردهم‌آیی عده‌ای برای تماشای نمایش نمی‌تواند شکلی از یک گروه معترض باشد، هرچند نمایش طولانی باشد؛ لذا در برخی از مصادیق اعتراضات اجتماعی نوعی تداوم و استمرار تا رسیدن به اهداف گروه وجود دارد و غالباً باید شاهد این تداوم و استمرار بود، چنانکه اعتراضات پیش از انقلاب اسلامی بویژه در سال‌های آخر واجد چنین خصیصه‌ای بود. اعتراضات سال ۱۳۸۸ نیز از این ویژگی برخوردار بود.

۲-۲. هدفمندی و توافق نسبی بین اعضا

اگرچه هدفمندی و توافق نسبی به گونه‌ای مربوط به وضعیت روانی است، اثر بیرونی و خارجی دارد. لذا اینکه به طور جدی معترضان رفتار خود را در قالب مسالمت‌آمیز یا خشونت‌آمیز بروز دهند وابسته به هدفی است که در ذهن دارند، چنانکه برخی از

اندیشمندان عرصه‌ی جامعه‌شناسی جنبش‌های اجتماعی اظهار داشته‌اند: «اینکه معترضین چه شکلی از اعتراض را برگزینند وابسته به هدفی است که معترضین در پی‌آیند» (دلپورتا و دیانی، ۱۳۹۸: ۲۵۹). لازم به ذکر است که «هدف» تنها یک عامل شکل‌دهنده‌ی ذهنیت معترضین برای انتخاب نوع اعتراض است و از این رو ممکن است معترضان در زمان و مکان و تحت شرایط متفاوت اقدامات متفاوتی را برگزینند. با این حال، وفاق نسبی بین اعضاء در مواردی که ناقض یک رفتار مصرحه‌ی قانونی باشد با شرایطی از عوامل مشدده‌ی جرم محسوب می‌گردد.^۱

۲-۳. قابلیت انتساب معترض به افراد مشخص

در اینکه چه میزان افراد باید اجتماع داشته باشند تا به آنان معترض گفته شود اختلاف است.^۲ به نظر می‌رسد که بتوان در این راستا با تکیه بر عرف به معیار حداقلی برای صدق عنوان معترض به تعدادی از افراد دست یافت. قانونگذار ایرانی در م. ۴۹۸ تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ وجود حداقل ۳ نفر را برای صدق عنوان جمعیت لازم دانسته است.^۳ اما به نظر نمی‌رسد از منظر عرف حضور و اجتماع سه نفر را بتوان داخل در مفهوم جمعیت پنداشت. از این رو، برخی از نویسندگان با عبارت عمل اعتراض‌آمیز باید توسط تعداد زیادی از مردم به وقوع بپیوندد (همان: ۲۶۲) از بیان تعداد مشخصی از افراد احتراز جسته و قضاوت را به عرف واگذار نموده‌اند.

۲-۴. مخالفت با تمام یا بخشی از شرایط حاکم

شاید بتوان بنیانی‌ترین عامل مشترک در تمام گروه‌های معترض اعم از مسالمت‌آمیز یا خشونت‌آمیز را مخالفت با تمام یا بخشی از شرایط حاکم دانست. گروه‌هایی که با بخشی

۱. اجتماع و تبانی برای ارتکاب جرم مواد ۶۱۰ و ۶۱۱ تعزیرات ۱۳۷۵.

۲. بنگرید به: زرگری‌نژاد، نسیم و امیرحسین رنجبران (۱۳۹۵)، «چیستی و چگونگی اعمال حق تجمع مسالمت‌آمیز:

تحلیلی بر دستاورد گزارشگر ویژه‌ی ملل متحد»، فصلنامه‌ی مطالعات حقوق عمومی، دوره‌ی ۴۶، شماره‌ی ۲، ص ۲۰۹.

۳. هر کس با هر مرامی، دسته، جمعیت یا شعبه‌ی جمعیتی بیش از دو نفر در داخل یا خارج از کشور تحت هر اسم یا عنوانی تشکیل دهد یا اداره نماید که هدف آن بر هم زدن امنیت کشور باشد و محارب شناخته نشود به حبس از دو تا ده سال محکوم می‌شود.

از شرایط حاکم مخالفت دارند و خواستار اصلاح یا دگرگونی آن بخش از بدنه‌ی اجتماع هستند، مانند شرایط حاکم معیشتی ناشی از سیاست‌های اقتصادی، و یا ممکن است با تمام شرایط حاکم مخالفت داشته باشند که صورت اخیر خود به دو دسته تقسیم می‌شوند، دسته‌ای که نظام حاکمیتی را کارا می‌دانند لکن عقیده بر لزوم تحول در ساحت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... دارند. دسته‌ی دیگر که از اساس تحول کل ساختار جامعه را لازمه‌ی برون رفت از معضلات می‌دانند. به طور کلی می‌توان بر اساس تقسیم‌بندی فوق اقدامات مسالمت‌آمیز یا خشونت‌آمیز اتخاذی گروه‌های موصوف را پیش‌بینی نمود.

۲-۵. تکوین تدریجی جمعیت

در این خصوص می‌توان به نوعی قائل به نسبیت بود با این توضیح که در برخی از شیوه‌های اعتراض، بر شمار معترضین با گذشت زمان افزوده می‌شود و در برخی دیگر گذر زمان منجر به فروپاشی و کاسته شدن از جمعیت معترض می‌شود مانند تغییر جهت و ماهیت در جمعیتی که برای نافرمانی مدنی با یکدیگر توافق بر آشوب نمایند، که منجر به جدا شدن افرادی که خواهان شورش و اقدامات خشونت‌بار نیستند، می‌شود. علاوه بر این، بکارگیری خشونت توسط معترضین منجر به از دست دادن برخی از حامیان و متحدان بالقوه‌ی خود یعنی تماشاچیان نیز می‌شود (جانستون، ۱۳۹۸: ۱۴۹).

به هر روی تکوین و افزایش جمعیت معترض می‌تواند سطح موفقیت گروه معترض را در دستیابی به اهداف ترسیمی تا حد چشمگیری ارتقاء دهد. اینکه چه عواملی در افزایش و تکوین تعداد معترضین مؤثر است در هر مورد برحسب ماهیت گروه متفاوت است و در مواردی بستگی به همنوایی اذهان عمومی با ایدئولوژی معترضین دارد.

۲-۶. تعیین رهبر و سازمان‌دهی

در برخی از اقسام گروه‌های اعتراضی رهبر گروه نقش پررنگی در جهت‌دهی به رفتار معترضین دارد. رهبران گروه‌های معترض غالباً افرادی هستند که اهداف و ایدئولوژی خود را تعریف و برای دستیابی به آن راهکارهایی را با تکیه بر قوا و امکانات ارائه می‌دهند. از

۱. یا به تعبیر حقوقی سرده‌ی گروه.

سوی دیگر، سازماندهی گروه در عالی‌ترین لایه‌های گروه توسط رهبر ترسیم می‌شود. بنابراین بی‌جهت نیست که گفته شود برای شکل‌گیری گروه‌های اعتراضی در برخی از مصادیق وجود رهبر شرط لازم برای شکل‌گیری آن است. برای نمونه در شکل‌گیری انقلاب‌ها رهبران نقش حیاتی ایفا می‌کنند و تصور انقلاب بدون این عضو قابل تصور نیست.

۲-۷. اخلال گرایانه بودن

به نظر می‌رسد تا میزانی از اختلال در نظم عمومی از اثرات غیر قابل انفکاک اعتراضات اجتماعی است، اگرچه این اعتراض و برگزاری راهپیمایی با مجوز دولت باشد. به عبارت دیگر، نفس اعتراض و حضور در معابر، میدین و اماکن منجر به ازدحام و اختلال در روند طبیعی می‌شود. اما در مواردی، معترضان به طور آگاهانه و هدفمند از اعمالی با صبغه‌ی اخلال‌گرایانه استفاده می‌کنند که این امر با اکثریت عددی نمود بیشتری دارد (همان: ۲۶۴).

شاید بتوان گفت انتخاب رفتار اختلال‌گرایانه به جهت جلب توجه بیشتر نخبگان سیاسی به معضلات و خواسته‌های معترضان است. از این رو، می‌توان بر این باور بود که تراکم مشکلات یا گستردگی و بزرگی یک معضل می‌تواند ترسیم‌کننده‌ی شدت و وسعت رفتار معترضین باشد. در عمل نیز تحقیقات صورت‌گرفته حاکی از این است رفتارهای خشونت‌بار و اخلال‌گرایانه توسط معترضین برای رسیدن به اهداف ترسیمی خود، بیش از رفتارهای صلح‌آمیز مؤثر است (جانستون، ۱۳۹۴: ۱۴۹).

۲-۸. گستردگی جغرافیایی اعتراض

یک اعتراض می‌تواند از یک محله آغاز شده و به تدریج به تمام جغرافیای یک کشور نفوذ کند. در این گستردگی، عواملی چون سابقه‌ی مشکلات، نوع معضل، شمولیت مشکل نسبت به طبقات مختلف جامعه و غیره می‌توانند دخیل باشند. دولت‌ها می‌توانند با مدیریت صحیح از این فراگیری جلوگیری کنند. مدیریت غلط و پاسخ اشتباه نه تنها حوزه‌ی یک اعتراض را گسترش می‌دهد بلکه می‌تواند منجر به تغییر ماهیت گروه‌های اعتراضی

مسالمت‌آمیز به خشونت‌بار گردد. این در حالی است که اگر شیوه و نوع سرکوب در اذهان مردم و معترضین ناعادلانه جلوه نماید، این شدت خشونت از ناحیه‌ی دولت می‌تواند منجر به شکل‌گیری موج گسترده‌تر و سهمگین‌تری از اعتراضات شود (دلاپورتا و دیانی، ۱۳۹۸: ۳۰۰).

۹-۲. انباشت مطالبات

همانطور که در ابتدا نیز اشاره شد، اعتراضات اجتماعی در پی دستیابی به هدفی خاص است. این هدف خاص می‌تواند لغو یا اتخاذ تدبیر ویژه‌ای نسبت به یک معضل اجتماعی باشد. اگر معضل اجتماعی به صورت مقتضی توسط دولت مهار نگردد و دولت گروه‌های معترض را منکوب نماید، هرچند دولت پاسخی به اعتراضات نداده ولی این اعتراضات متراکم شده و در زمان مقتضی به صورت مخرب‌تر و خشونت‌آمیزتری بروز پیدا می‌کند. بنابراین، با توجه به اینکه در غالب اعتراضات اجتماعی نوعی مطالبه نهفته است بی‌توجهی به اعتراضات اجتماعی و مطالبات آنان، اگرچه توسط طیف و گروه کوچکی باشد، در دراز مدت و با انباشت مطالبات به صورت خشونت‌آمیز و گسترده نمود می‌یابد.

۳. گونه‌شناسی اعتراضات اجتماعی

۱-۳. رفتارهای اعتراضی با ماهیت مسالمت‌آمیز

این دسته‌بندی شامل اعتراضاتی است که عاری از خصیصه‌ی خشونت بالقوه می‌باشند، اما ممکن است تحت شرایطی تغییر ماهیت داده و یکباره از مسالمت‌آمیز بودن خارج گردند، در این صورت دیگر بر این رفتار نمی‌توان عنوان یکی از رفتارهای مسالمت‌آمیز نهاد و بیان نمود که تنها وصف مسالمت‌آمیز این گروه‌ها زایل گشته است. بنابراین، خالی از ایراد است که یکی از عمده‌ترین وجه افتراق بین اعتراضات اجتماعی را وصف مسالمت‌آمیز از خشونت‌آمیز بودن قرار داد.

۳-۱-۱. نافرمانی مدنی

نافرمانی مدنی را امتناع عامدانه نسبت به پیروی از یک قانون بعنوان یک شیوهی اعتراض به ناعادلانه بودن آن قانون می‌دانند (دلتاپورتا و دیانی، ۱۳۹۸: ۲۵۶؛ ۷۹: ۲۰۰۸ Blackwell). همچنین است اعتراض به سیاست‌ها و تصمیمات ناعادلانه یا برخلاف حق و شرع حکومت، با هدف لغو یا تغییر این سیاست‌ها و قوانین بدون اینکه نقض اصل و اساس حاکمیت مدنظر باشد، مشروط بر آنکه نقد و انتقاد و اعتراض و اقدامات به نتیجه نرسیده باشند (ورعی، ۱۳۹۴: ۱۰). می‌توان بارزترین و مهم‌ترین ویژگی کنشگران نافرمانی مدنی را مسالمت‌آمیز بودن رفتار آنان دانست (معین‌آبادی و مهربان‌پناه، ۱۳۹۸: ۸۰۸).

چنانکه برخی از اندیشمندان بدان اذعان دارند که کنشگران نافرمانی مدنی طرفدار قانون و نظم ناشی از آن هستند، از این رو باید لزوماً رفتار این کنشگران مسالمت‌آمیز باشد، لکن آنچه مورد اعتراض آنان است قانون یا قاعده‌ای است [که به زعم آنان] خطری را متوجه جامعه می‌نماید. از این رو آنان خواستار لغو و بی‌اعتباری این دسته از قوانین مخاطره‌آمیز هستند (ثرو، ۱۳۷۸: ۵۰؛ ۲۸۰: ۲۰۰۹، Garner and et al)، بی‌آنکه به طور کلی با اجرای قوانین در سطح جامعه مخالف باشند؛ چنین ویژگی‌ای می‌تواند گویای این باشد که نافرمانی مدنی ابزاری برای انقلاب در یک حکومت نیست، اما ابزاری برای تعدیل قدرت حکومت و اصلاح آن است (ثرو، ۱۳۷۸: ۴).

در نافرمانی مدنی کنشگران آن منضبط و تحت مدیریتی روشن هستند و با گماردن سخنران و اعلام اهداف خود در صدد رسیدن به مطالبات خود هستند. بنابراین، نافرمانی مدنی یکی از مسالمت‌آمیزترین مصادیق اعتراض است.

۳-۱-۲. مقاومت مدنی

در این شیوه معترضین مخالفت خود را بی‌آنکه با کنشی خاص و رفتار مثبت باشد بروز می‌دهند، همانند نپرداختن مالیات به رغم وجود قانون در این خصوص (ورعی، ۱۳۹۴: ۱۱). به نظر می‌رسد با وجود ویژگی‌هایی چون مسالمت‌آمیز بودن، مخالفت با بخشی از قانون یا سیاست حاکم بر جامعه، هویت جمعی مشخص معترضین و ارتکاب به شیوهی ترک فعل در خصوص مقاومت مدنی باید بر این باور بود که بین نافرمانی مدنی و مقاومت

مدنی ماهیتاً تفاوتی وجود ندارد و بیان وجود تمایز بین این دو عبارت صرفاً دعوای لفظی است بی آنکه با مذاقه در این دو بتوان وجه ممیزه‌ای یافت.

۲-۳. رفتارهای اعتراضی خشونت‌بار

اعتراضات خشونت‌آمیز قدمت دیرینه‌ای دارند و اعتراضات مسالمت‌آمیز مربوط به دو سه قرن اخیر است. زیرا تاکتیک‌های اعتراضی مسالمت‌آمیزی چون نافرمانی مدنی، راهپیمایی‌ها و ... به موازات شکل‌گیری دولت‌های دموکراتیک پدید آمده‌اند (جانستون، ۱۳۹۸: ۴۵). در اینکه رفتارهای اعتراض‌آمیز چیست، برخی اظهار داشته‌اند که اقدامات خشونت‌آمیز به آن دسته از رفتارهایی گفته می‌شود که منجر به زد و خورد، آسیب جانی و مالی می‌شود (ثرو، ۱۳۷۸: ۵۰). این تعریف مانع اغیار نیست زیرا شامل آن دسته از رفتارهایی که مبتنی بر تقصیر است نیز می‌شود. این در حالی است که اگر تعیین مصداق رفتار خشونت‌آمیز را بر عهده‌ی عرف بدانیم، خشونت‌آمیز دانستن رفتارهای مبتنی بر تقصیر^۱ که منجر به آسیب جانی و مالی گردد با تردید جدی مواجه است. تعریف فوق نسبت به پوشش‌دهی قید آسیب روانی نیز عاجز است، از این رو می‌توان تعریف ذیل را به عنوان رفتار خشونت‌بار ارائه داد: «رفتار خشونت‌بار عبارت از اقدام علیه جسم، روان، شرف، مال و حقوق افراد به طوری که موجب هراس گردد» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷). بنابراین، در رفتارهای اعتراضی خشونت‌بار رفتار ارتكابی به گونه‌ای هراس‌آور نسبت به جسم، جان، روان، شرف، مال و حقوق افراد صورت می‌پذیرد. در تقسیم‌بندی ذیل برای دقت در موضوع علاوه بر توجه به ماهیت رفتار به نتیجه حاصل نیز توجه شده است.

۱. تقصیر در معنای عام شامل وضعیت روانی جرایم عمدی و غیرعمدی می‌شود، لکن در عبارت فوق منظور از تقصیر در معنای اخص آن که وضعیت روانی جرایم غیرعمدی است می‌باشد.

۲. هراس‌آور بودن می‌تواند به جهت ابزار ارتكاب باشد مثلاً فرد از سلاح خاصی بهره‌برد یا ناشی از رفتار ارتكابی و ثمره‌ی آن باشد، مثلاً گستردگی و آسیب دیدن تعداد بسیار زیادی از مردم.

۱-۲-۳. آشوب (شورش)^۱

همانطور که مشخص شد، محققان در خصوص مصادیق اعتراضات اجتماعی توافقی ندارند و هر یک به گونه‌ای خاص این رفتارها را توصیف می‌کنند. این فقدان هم‌نظری موجب گردیده که اوصافی که برای این رفتارها برمی‌شمرند نیز متمایز باشد و این آشفتگی نیز مجدداً در خصوص ویژگی‌های این رفتارها دامن‌گیر نویسندگان شوند. با وجود این، ما به بیان و بررسی برخی از این ویژگی‌ها که اختلاف‌چندانی در خصوص آن نیست می‌پردازیم. پیش از پرداختن به ویژگی‌های شورش یا همان آشوب به بیان تعاریفی از صاحب‌نظران برای روشن شدن ماهیت این رفتار می‌پردازیم.

شورش عبارت از ازدحامی است که در آن اغتشاشگران ضمن زیر پا گذاشتن قانون برای دستیابی به اهداف خویش و برهم‌زدن نظم و امنیت از هر ابزار کشنده‌ای علیه مخالفان و نیروهای نظامی بهره می‌برند (شریفی، ۱۳۸۸: ۱۵). شورش، بلوای سازمان‌یافته‌ی

۱. در همین جا ذکر نکاتی حائز اهمیت است. در بین پژوهشگران علوم مرتبط با حوزه‌ی تحلیل رفتارهای انسانی نظیر علوم سیاسی، جامعه‌شناسی (خصوصاً جامعه‌شناسی جنبش‌ها)، امنیت‌شناسی، جرم‌شناسی و ... درخصوص مفاهیم حوزه‌ی اعتراضات اجتماعی وفاق وجود ندارد. این امر حتی در بین متخصصان یک حوزه نظیر جامعه‌شناسان جنبش‌های اجتماعی نیز به چشم می‌خورد. بنابراین، مفاهیم حوزه‌ی اعتراضات اجتماعی بسیار مضطرب است و محققان به تاسی از عرف و یا بعضاً خودساخته دست به برشمردن ویژگی‌هایی برای این مفاهیم زده اند برای نمونه: معین‌آبادی و مهربان‌پناه تحسن را مصداقی از نافرمانی می‌دانند. معین‌آبادی، حسین و معین مهربان‌پناه (۱۳۹۸)، «شناسایی مصادیق نافرمانی در جنبش‌های اجتماعی معاصر ایران (۱۲۹۶-۱۳۵۷ ه. ش)»، فصلنامه‌ی سیاست، مجله‌ی دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی، دوره‌ی ۴۹، شماره‌ی ۳، ص ۸۱۷، یا در جای دیگر اغتشاش را بلوای سازمان‌یافته‌ی غیرمسلحانه دانسته که توسط رهبری مقتدر هدایت شده و دارای اهداف مشخص و اعلام شده است. آور، امین (۱۳۹۶)، «عملیات روانی و آشوب‌های شهری، کنش‌ها و واکنش‌ها»، اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی، تهران، دانشگاه تهران، ص ۵. این در حالی است که به عقیده‌ی ما اغتشاش یک مفهوم عرفی است و می‌توان آن را مرادف با شورش و آشوب دانست. با این حال، گفته شده که اغتشاش رفتار خشونت‌آمیزی است که به موفقیت نائل نیامده تا مولد انقلاب باشد، بنابراین اغتشاش یک رفتار عقیم است که اگر شرایط مهیا بود منجر به انقلاب می‌شد؛ با این همه نویسنده‌ی پیشین انقلاب مخملی را معادل اغتشاش می‌داند. همچنین در خصوص اینکه برخی آشوب را از شورش تفکیک نموده اند بنگرید به: شریفی، رضا (۱۳۸۸)، «بررسی ابعاد روان‌شناختی خشونت‌گرایی جمعیت اغتشاشگر و روش‌های تأثیرگذاری بر آن»، فصلنامه‌ی مطالعات بسیج، سال دوازدهم، شماره‌ی ۴۵، ص ۹. به عقیده‌ی ما بین آشوب و شورش تفاوتی وجود ندارد و هر دو اصطلاحی تخصصی مترادف بوده که توسط اندیشمندان بعضاً به جای یکدیگر استعمال می‌شوند، با پرداختن به ادامه‌ی بحث، آنچه گفته شد به وضوح قابل استنباط خواهد بود.

مسلحانه‌ای است که در قالب عملیات جنگی بروز پیدا می‌کند و مجریان این عمل سازمان‌های چریکی هستند.^۱ (آور، ۱۳۹۶: ۵). به عقیده‌ی ما آشوب یا شورش رفتار مخل نظم و بدون سازمان یافتگی و توأم با خشونت گروهی از مردم معترض به سیاست اتخاذی نخبگان سیاسی یا حاکمیت می‌باشد که با آسیب‌رسانی به اموال عمومی و خصوصی یا تعدی نسبت به افراد بروز پیدامی‌کند.^۲

نخستین ویژگی‌ای که برای آشوب‌ها می‌توان برشمرد فاقد هدف بودن رفتار آشوبگران است چنانکه گفته شده آشوب‌ها به صورت کور و بی‌هدف می‌باشند و [آشوبگران] نقشه‌ای برای آینده ندارند (جلائی‌پور، ۱۳۹۱، ۴۲-۴۱) و اهدافشان در خصوص بهبود شرایط انسان‌ها نیست (Clement, ۲۰۱۶: ۱۵). بنابراین تعریف دوم در بالا که در خصوص تعریف شورش ارائه شد درست نیست.

ویژگی بعدی آشوب فقدان سازمان یافتگی کنشگران آن است (پیران، ۱۳۹۴: ۱۶) و برخی همین ویژگی را بعنوان عامل ممیز از کودتا و انقلاب مطرح نموده اند (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۹: ۴۳). شاید بتوان فقدان سازمان یافتگی را تعبیر دقیق‌تر فقدان تشکیلات دانست، بدین معنا که آشوبگران از یک تقسیم کار و مشخص بودن نقش هر یک از افراد در گروه برخوردار نیستند و گرنه امکان سازمان‌دهی به افراد به صورت مختصر حین شورش وجود دارد و این بدان معنا نیست که سازمان‌دهی مستلزم معین بودن و ترسیم نقش هر یک از افراد پیش از آشوب است.

برای آشوب‌ها ویژگی‌های دیگری بیان شده که تنها به ذکر آنان بسنده می‌کنیم، نظیر خودجوش بودن و مشارکت توده‌ی مردم (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۹: ۴۳)؛ خشونت کنشگران (همان: ۴۶)؛ فقدان اثرپذیری از گفتمان‌های سیاسی (جلائی‌پور، ۱۳۹۱: ۴۲) هیجانی و افسارگسیخته بودن رفتار آشوبگران.

۱. این نویسنده در ادامه آشوب را از شورش منفک نموده و آشوب را بدین گونه تعریف می‌نماید: آشوب رفتار فاقد سازمان یافتگی است که عموماً با ایجاد هرج و مرج در سطح جامعه نمایان می‌شود.

۲. برای بررسی بیشتر در خصوص مفاهیم و تعاریف و وجه ممیز آشوب‌ها و اعتراضات خیابانی بنگرید به: اکبری، سعید (۱۴۰۰)، «سیاست کیفری ایران در مقابله با آشوب‌ها و اعتراضات خیابانی با تأکید بر آشوب آبان ۱۳۹۸»، کارشناسی ارشد، حقوق جزا و جرم‌شناسی، قم: دانشگاه قم.

۲-۲-۳. انقلاب

واژه‌ی انقلاب^۱ نخستین بار در قرن چهاردهم میلادی در توصیف یک واقعه سیاسی- اجتماعی استعمال شد (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۹: ۳۹). انقلاب در اصطلاح به براندازی یک دولت تعبیر شده است (Blackwell, ۲۰۰۸: ۴۳۵) که معمولاً منجر به تغییر ساختار سیاسی آن می‌شود (Garner and et al, ۲۰۰۹: ۱۴۳۵).

واژه‌ی انقلاب در معنای عام خود شامل دو شیوه از براندازی حکومت می‌شود، یکی به شیوه‌ی خشونت بار که وضعیت و روند طبیعی جامعه و نظم آن را دستخوش تحول قرار می‌دهد و این تا زمانی ادامه می‌یابد که انقلابیون به شکل خشونت باری پیشروی کنند تا به بالاترین سطح حاکمیت رسیده و منجر به سقوط آن گردند. شیوه‌ی دیگر این است که انقلابیون با تصرف در اذهان و عقاید عموم ساختار و شاکله‌ی نظام را در دیدگان مردم فرومی‌ریزند و به‌طور زیرکانه آنان را آماده‌ی پذیرش حکومت دیگر با ایدئولوژی متفاوت می‌کنند. بنابراین، نمی‌توان به‌طور مطلق پذیرفت که خشونت و عصیان یکی از ویژگی‌های انقلاب است (آقابابائی، ۱۳۸۷: ۲۲۱) و به درستی باید قائل به این بود که در جنبش‌های انقلابی ممکن است انقلابیون برای رسیدن به اهداف خویش متوسل به رفتارهای غیرقانونی و خشونت آمیز شوند (جلائی‌پور، ۱۳۹۱: ۴۰).

انقلاب بزرگ‌ترین رویداد سیاسی یک جامعه است که پس از موفقیت تمامی ابعاد جامعه را دستخوش تحول قرار می‌دهد و تمام گروه‌های منتقد و اپوزیسیون‌ها را به گونه‌ای منحل می‌کند، زیرا موضوع شکل‌گیری این گروه‌ها یعنی نقد و قبول نداشتن حکومت پیشین با انقلاب از بین رفته است. به تعبیر دیگر انقلاب پایان رفتارهای اعتراضی برای بازه‌ای خاص، هرچند مختصر، و ورود به مرحله‌ای دیگر توأم با نظم و ایدئولوژی نوین

۱. درخصوص واژه‌ی انقلاب در ادبیات حقوقی زبان انگلیسی دو واژه‌ی «revolt» و «revolution» مشاهده می‌شود که در برخی از فرهنگ لغات و اصطلاحات از جمله فرهنگ بلک تفاوت معنایی برای این واژه ابراز نکرده اند و صرفاً «revolt» را معادل فعل و واژه‌ی «revolution» را معادل اسم دانسته اند (Garner and et al, 2008, 1435)؛ از سوی دیگر برای این دو واژه تشابه و تفاوت‌هایی ذکر شده است. بنگرید به:

<http://www.differencebetween.info/difference-between-revolt-and-revolution>

۲. قید «معمولاً» در عبارت فوق به نظر صحیح نیست، زیرا انقلاب از اساس برای تغییر ساختار سیاسی به صورت بنیادین صورت می‌پذیرد و معنا ندارد که انقلابی مثلاً در جهت تقویت مبانی آن صورت پذیرد!

است (پیران، ۱۳۹۴: ۱۲). انقلاب پدیده‌ای است که به ندرت واقع می‌شود و معمولاً مشخص نیست کجا و چه زمانی شکل می‌گیرد (آقابابائی، ۱۳۸۷: ۲۲۲). با این حال، می‌توان با تکیه بر شواهد علمی امکان وقوع آن را پیش‌بینی نمود. بنابراین، شناسایی رفتارهای اعتراضی منجر به انقلاب و شناسایی مقدمات این امر بسیار حائز اهمیت است. در ادامه انقلاب را در دو شیوه‌ی خاص خود یعنی خشونت‌بار بودن و نرم یا مخملی بودن مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۲-۲-۳-۱. انقلاب خشونت‌بار

در این نوع انقلاب جایگزینی یک نظام با نظام دیگر با توسل به خشونت صورت می‌پذیرد (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۹: ۴۰-۳۹) و مردم سعی در تصرف مراکز امور مهم سیاسی و نظامی دارند. حکومت نیز در چنین شرایطی که تمامیت آن در معرض زوال است از شدیدترین تدابیر نظامی-امنیتی برای سرکوب انقلابیون بهره می‌برد. شکل‌گیری انقلاب خشونت‌بار می‌تواند ناشی از فضای روانی‌ای باشد که توسط عده‌ای انقلابی به ترسیم ایدئولوژی خاص پرداخته اند، با این تفاوت که در این خصوص برخلاف انقلاب مخملی آنچه ابراز می‌شود برای فریب و نیرنگ و تخریب ذهنیت عموم نیست بلکه انقلابیون تنها به بیان آرمان‌ها و مشرب فکری خود پرداخته و دست به توصیف وضعیتی از حکومت فعلی می‌زنند که برای عموم محسوس و واقعی است. بنابراین، با ایجاد این فضای روانی عموم مردم شوریده دست به اقدامات خشونت‌بار تا سقوط حاکمیت می‌زنند. شدت خشونت انقلابیون و محکومیت نخبگان حکومت پیشین تابعی از برخورد نیروهای نظامی و سیاسی با مردم و همچنین سطح مشکلات مردم است. بنابراین، می‌توان بیان نمود هرگونه

۱. لازم به ذکر است اثرپذیری دستگاه قضا در تعیین نوع کیفر و شدت آن از تفکرات عوام‌گرایانه محدود به شرایط شکل‌گرفته‌ی اندکی پس از انقلاب نیست بلکه حتی با گذشت سالیان سال از انقلاب این شرایط می‌تواند جلوه‌گر شوند، برای نمونه در شرایط بحران اقتصادی و افزایش مشکلات مردم، وحید مظلومین (سلطان سکه) و متهم ردیف دوم این پرونده محمد اسماعیل قاسمی با عنوان اتهامی اخلال در نظام اقتصادی، مفسد فی الارض شناخته شده و اعدام گردیدند، لکن در فاصله‌ی کمتر از دو سال ولی‌الله سیف (رئیس بانک مرکزی در دوره‌ی حسن روحانی) با اقداماتی گسترده‌تر از وحید مظلومین و متهم ردیف دوم آن پرونده، با عنوان اتهامی اخلال در نظام اقتصادی تنها به ۱۰ سال حبس تعزیری محکوم شد! <https://www.imna.ir/news>

حرکت انقلابی خشونت‌بار به طور قطع اقدامی علیه امنیت دولت و موجودیت حاکم است (آقابابائی، ۱۳۸۷: ۲۲۵).

۲-۲-۳-۲. انقلاب مخملی (رنگین یا فاقد خشونت)

در تعریف انقلاب مخملی یا سبز چنین اظهار شده: ساقط کردن نظام بدون بکارگیری قوه‌ی قهریه و خشونت و استفاده از روش‌های مسالمت‌آمیز برای رخنه کردن در افکار عموم مردم و تغییر باور آنان نسبت به حکومت^۱ (آقابابائی، ۱۳۸۷: ۲۲۹). بنابراین مسالمت‌آمیز بودن این رفتار از شرایط اصلی انقلاب مخملی است (ورعی، ۱۳۹۴: ۱۲). در این شیوه از رفتار سران انقلابی با ایجاد جو کاذب، شایعه‌پراکنی، ذکر اهداف آرمانی و بیان ایدئولوژی‌های خود در بطن جامعه به طور پنهانی سعی در تغییر بینش مردم و تصرف اذهان آنان دارند. آیدای این سران با توسل به رسانه‌های جمعی تبلیغات گسترده‌ای انجام می‌دهند. گفتنی است تکیه انقلابیون مخملی بر قدرت مردمی است و سعی دارند با کمترین هزینه و به دور از خشونت مشروعیت و مقبولیت حکومت را نزد مردم از بین ببرند. اقدامات این قشر به ظاهر مشروع و توأم با نیرنگ می‌باشد. بنابراین، این اقدامات می‌تواند بستر ساز یک اقدام خشونت‌بار باشد. از سوی دیگر اگرچه این اقدامات محتاج فعالیت گسترده و زمان‌بر است، اثرگذاری عمیقی در سطح جامعه و بینش مردم نسبت به حکومت دارد و جامعه را بسیار ملتهب می‌کند تا با کوچک‌ترین معضلی به سرعت یک اقدام اعتراضی خشونت‌بار صورت پذیرد و حکومت را تا مرز سرنگونی بدین شیوه پیش می‌برد. بنابراین، اگرچه ابزار مورد استفاده‌ی این قشر مسالمت‌آمیز است، نتیجه‌ی حاصله از آن در صورت موفقیت درست بسان انقلاب خشونت‌بار است.

۱. نویسنده‌ی مذکور تعریف فوق را ذیل براندازی آرام طرح نموده و دو عنوان استحاله و نافرمانی مدنی را مصداقی از براندازی آرام می‌داند. به عقیده‌ی ما واژگانی چون استحاله و براندازی آرام، انقلاب مخملین، رنگین و سبز همگی بر معنای واحدی دلالت دارند و تفاوتی بین این موارد نیست، لکن درخصوص نافرمانی مدنی چنانکه بحث آن گذشت در خصوص اینکه این رفتار مصداقی از براندازی آرام است تردید جدی وجود دارد.

۳-۲-۳. کودتا

تغییر سریع حکومت با حذف یک حکومت به موجب نیروی قهری و جایگزین کردن حکومت نخست با [حکومت] دیگر (Collin, ۲۰۱۴: ۷۶) را کودتا گویند. در حقیقت کودتا حرکتی توسط صاحبان منصب و قدرت و با استفاده از نیرو و امکانات نظامی است (آقابابائی، ۱۳۸۷: ۲۲۲). در تفاوت کودتا با انقلاب ذکر شده که کودتا تغییر شماری از اعضای یک حکومت است، اما یک انقلاب تغییردهی ساختار اجتماعی حکومت در سطح کلان است (Collin, 2014:76). به نظر می‌رسد وقوع کودتا بیشتر در کشورهای سلطنت‌گرا و در بازه‌ی هرج و مرج آنان که حکومت رو به افول است پدیدار شود و در کشورهای لیبرال-دموکراسی شاهد چنین واقعه‌ای نباشیم. از این رو، می‌توان بر این عقیده بود که کودتا بیشتر در کشورهایی واقع می‌شود که سیاست در مرتبه‌ی پایین‌تر از قدرت است و سیاستمداران نیز بازیچه‌ی فرد مقتدر هستند.

۴. جرم‌انگاری اعتراضات اجتماعی

برخی از آشکال اعتراضات اجتماعی ممکن است وصف ممنوعیت یافته و موجب کیفر گردند. در اینکه با چه توجیهاتی برخی از مصادیق اعتراضات اجتماعی جرم تلقی می‌شوند می‌توان به اصولی چون قباحت، سرزنش، پدرسالاری و غیره و حتی آمیزه‌ای از یک یا چند اصول فوق تمسک جست. با وجود این، در اینکه مبنای گزینش یک یا چند اصول فوق چیست، به رویکرد کلان حاکمیت در سطح جامعه وابسته است.

در کشورهای لیبرال دموکراسی ارزش غالب «آزادی» است و قدرت در فرد خاصی متمرکز نبوده و نخبگان سیاسی با انتخاب و خواست مردم در سطح حاکمیت مداخله دارند (لازرز، ۱۴۰۰: ۴۵). بنابراین، با توجه به قداست آزادی و عالی بودن این ارزش در این جوامع توسل به جرم‌انگاری به صورت حداقلی است. در این رژیم‌ها گروه‌های اجتماعی دارای قدرت سیاسی هستند هرچند که میزان قدرت سیاسی در طی دوره‌ها ممکن است متفاوت باشد (بشیریه، ۱۳۹۲: ۲۹۹). همچنین حاکمیت تمیز بین جرم و انحراف را پذیرفته و پاسخ‌دهی خود را محدود به رفتارهای ممنوعه‌ی قانونی می‌کند و از امتیاز نیروی اجتماعی در این پاسخ‌دهی بهره می‌برد (لازرز، ۱۴۰۰: ۴۵) با این حال، این امر به معنای

نفی مجازات‌های سنگین در این مشرب فکری نیست^۱ (لازرژ، ۱۴۰۰: ۱۰۲). در این مسلک، آزادی بر مبنای کرامت انسانی است و یکی از ثمرات این آزادی شکل‌گیری «حق بر تعیین سرنوشت خویش» و اعتراض به آنچه این حق را دست خوش تحول قرار می‌دهد می‌باشد بنابراین، پذیرش اعتراض در این کشورها بر منشأ کرامت انسانی قابل توجیه است. در بینش سوسیال‌ها «برابری» یک ارزش بنیادین است و این ارزش برای یک فرد یا گروه خاص نیست بلکه همگان باید از آن بهره‌مند شوند. برای استقرار این امر حکومت مجاز است از اقتدار نظامی-سیاسی خویش استفاده کند. اگرچه در این ایدئولوژی آرمان‌های دموکراتیک نیز مورد پذیرش است (آقابابائی، ۱۳۸۷: ۴۷). در این دولت هر آنچه که نافی ارزش مساوات باشد مطرود است. از همین رو تجمیع ثروت در اقلیت را نه تنها نافی ارزش خود می‌داند بلکه آن را از عوامل مولد جرم می‌پندارد و از هر رفتار خلاف این ضد ارزش حمایت می‌کند. از این رو، اعتراضات اجتماعی با محوریت سرنگونی نظام کاپیتالیسم بلااشکال بلکه مجاز است.

در خصوص دو رویکرد کلان دیگر که مبتنی بر زور و نه مقبولیت نزد عموم است تفاوت‌هایی به چشم می‌خورند؛ در این دو ایدئولوژی پیروی از حکومت به جهت ترس از کیفر است (لازرژ، ۱۴۰۰: ۱۰۰). در این دو منش دیکتاتوری پاسخ‌دهی به جرم و انحراف در انحصار دولت است (لازرژ، ۱۴۰۰: ۱۰۱). با وجود این، بین این دو ایدئولوژی تفاوت‌های ظریفی وجود دارند و آن کثرت‌گرایی در این دو منش است. در حالی که بینش توتالیتار به هیچ وجه کثرت‌گرایی را پذیرا نیست. در اتوریتر تا حدودی کثرت‌گرایی مورد پذیرش است و ممکن است برخی از روحانیون، نظامیان و ... در سطح حاکمیت به میزان محدودی مداخله نمایند (دورماگن و موشار، ۱۳۹۴: ۱۰۱). بنابراین، در دولت‌های توتالیتار ما شاهد عدم کثرت‌گرایی و از سوی دیگر با عدم وجود گروه‌های معترض مواجه هستیم، زیرا به طور گسترده‌ای این اعتراضات و گروه‌ها منکوب می‌گردند. در این صورت آزادی فردی نیز معنا نداشته و نظام توتالیتار عموم مردم را بزهکار بالقوه می‌پندارد. همین

۱. علت این امر را می‌توان از یک سو در رخنه کردن اندیشه‌ی عوام‌گرایی کیفری دانست، در این صورت سیاست جنایی لیبرال-دموکراسی با حفظ اصالت خود، نسبت به برخی جرایم و مجرمان قواعد شکلی و ماهوی نظام اتوریتر را اعمال خواهد نمود (لازرژ، ۱۴۰۰: ۵۰).

فقدان مقبولیت موجب گردیده که برای بقاء خویش دستاویز فروانی به کیفر داشته باشند (دورماگن و موشار، ۱۳۹۴: ۹۴ و ۸۶)، لذا لازمه‌ی این امر عدم محصور بودن رفتارهای ممنوعه به قانون مجازات و به عبارتی فقدان جایگاهی برای اصل قانونی بودن جرم و مجازات (حسینی، ۱۳۹۴: ۴۵) و توسل به قیاس و موارد خارج از قانون برای موارد محکومیت است (لازرژ، ۱۴۰۰: ۴۳). بنابراین، تفاوت بین این دو رژیم را نباید در میزان مجازات دانست (دورماگن و موشار، ۱۳۹۴: ۱۰۴). گفتنی است در هر دو رژیم یاد شده جایگاهی برای اعتراض به حاکمیت وجود ندارد و حاکمیت نیز در محکومیت معترضین خود را پای‌بند هیچ اصلی نمی‌بیند و هر رفتار ضد حاکمیت را برای بقای خود سرکوب می‌کند. بنابراین، شناخت ماهیت یک رژیم بیش از هر چیز در نوع قوانین و مقررات مصوب و نحوه‌ی عمل به آنها بستگی دارد تا اسمی که حکومت برای خویش برمی‌گزیند.

۵. بررسی مصداقی برخی از اعتراضات اجتماعی در ساحت سیاست کیفری ایران

در این قسمت برخی از مصداقی اعتراضات اجتماعی را از منظر قانون اساسی بعنوان قانونی برتر از قوانین عادی، قوانین خاص و در آخر از گذرگاه قانون عام یعنی قانون مجازات اسلامی مورد بررسی قرار می‌دهیم.^۱

۱-۵. اعتراضات اجتماعی از منظر قانون اساسی و قوانین خاص

بررسی قانون اساسی بعنوان سند عالی و ترسیم‌کننده‌ی محدوده‌ی جواز مقنن در عرصه‌ی تقنین بسیار حائز اهمیت است. از سوی دیگر قواعد عام ممکن است بنا به مصالحی یا مواعد خاصی به موجب قوانین خاص از حکم عام و کلی مستثنی گردند. از این رو، پرداختن به دو مسئله‌ی فوق در ساحت تقنینی قانونگذار ایرانی بسیار مهم است.

۱. روشن است رفتارهای اعتراضی مورد بررسی در اینجا با نظر به ماهیت مورد پذیرش در بخش‌های پیشین است.

۱-۵. قانون اساسی

پیش از ورود به بحث لازم به ذکر است که بیان گردد آزادی اجتماعات از جمله حقوق طبیعی و از مقوله‌ی حقوق بشر است.^۱ این امر سبب می‌گردد که هر فرد در سرنوشت سیاسی و اجتماعی جامعه‌ی خویش مداخله داشته باشد و بتواند مطالبات و سخنان خود را در قالب تجمع به گوش نخبگان سیاسی برساند (اسلامی و کمالوند، ۱۳۹۴: ۱۸۷). سؤال این است که آیا قانون اساسی از تمامی اعتراضات اجتماعی حمایت می‌کند یا تنها برخی از مصادیق اعتراض اجتماعی مورد حمایت قانونگذار است؟ و در فرض اخیر از منظر قانون اساسی یک اعتراض باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد؟

در اصل ۲۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در خصوص تشکیل اجتماعات چنین مقرر شده است: «تشکیل اجتماعات و راه‌پیمایی‌ها، بدون حمل سلاح، به شرط آنکه مخل به مبانی اسلام نباشد آزاد است». ذکر نکاتی در خصوص این اصل حائز اهمیت است: نخست اینکه در خصوص اجرای این اصل مبنی بر تشکیل اجتماعات و راه‌پیمایی‌ها چنانکه ظاهر خود اصل نیز گویا است، محتاج اتخاذ مجوز از مرجع یا مقام خاصی نبوده و عموم شهروندان می‌توانند بی‌آنکه درصدد اخذ مجوز باشند به اعتراض و راه‌پیمایی بپردازند. این امر با رجوع به پیش‌نویس اصل بیست‌وهفتم نیز قابل استنباط است. در آن پیش‌نویس دو شرط «مسالمت‌آمیز بودن اجتماع» و «اطلاع و مجوز گرفتن» ذکر شده بود ولی در متن نهایی این دو شرط حذف شدند (قائم‌ی و محبی، ۱۳۹۸). این بدین معنا است که از نظر

۱. بین حق شهروندی و حق بشریت وجوه تمایز قابل نقل است، همچون اینکه حق بشری محدود به مرز جغرافیایی خاصی نبوده و امکان محدود ساختن آن توسط دولت‌ها وجود ندارد، زیرا این حق را انسان از این جهت که انسان است (فی‌النفسه) برخوردار است. از این رو، شهروند و غیرشهروند، رنگین‌پوست بودن و غیره دخالتی در شناسایی این حق برای آدمی ندارد. از سوی دیگر، حقوق شهروندی را از این حیث افراد یک کشور برخوردارند که متعلق به آن کشور متبوع هستند، لذا چارچوب، نوع و ویژگی و سایر مشخصه‌های این حق را دولت کشور تبعه تعیین و به فرد تحمیل می‌کند و به رسمیت می‌شناسد. در این خصوص انسان بودن یک فرد زیربنایی برای استفاده از این حقوق است، لذا پنداشت آزادی شرکت در اجتماعات بعنوان حق بشری آثار بسیار مهمی برای دولت‌ها در سطح بین‌الملل دارد و اساساً دولت‌ها نمی‌توانند این حق را به رسمیت نشناسند.

نویسندگان قانون اساسی دو شرط فوق برای تشکیل اجتماعات لازم نیست.^۱ با وجود این، در کمال ناباوری در بند «خ» تبصره‌ی ماده‌ی ۱۳ قانون فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی،^۲ تشکیل اجتماعات منوط به اخذ مجوز از وزارت کشور و استانداری شده است. به هر تقدیر آنچه روشن است تعارض قانون اخیرالذکر با اصول بیست‌وششم و بیست‌وهفتم (در مورد احزاب، جمعیت‌ها و ... هیچکس را نمی‌توان از شرکت در آنها منع کرد یا به شرکت در یکی از آنها مجبور ساخت) محرز است.^۳

نکته‌ی بعدی در خصوص معنا و مصادیق قید «مخل به مبانی اسلام» است. این قید در اصل بیست‌وچهارم نیز ذکر شده است؛ سخن در خصوص این قید بسیار است،^۴ اما بطور مختصر منظور از مبانی شامل مسائل ضروری دینی اعم از مسائل اعتقادی (خواه در اصول خواه در فروع دین)، احکام، قوانین اسلام (در مسائل اخلاقی یا اجتماعی) و مراد از اخلال، انجام هر عملی است که سبب تضعیف مبانی فوق، بدبینی و شک و تردید نسبت به آنان شود، اگرچه از طریق داستان، عکس و غیره باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷).

با توجه به آنچه گفته شد و نظر به مصادیق رفتارهای اعتراضی خشونت‌بار، به نظر می‌رسد تمام مصادیق این رفتارها مشمول اصل ۲۷ قانون اساسی نبوده و توجیهی نسبت به آن وجود ندارد. زیرا گذشته از اینکه برخی از مصادیق اعتراضات خشونت‌بار نظیر انقلاب قطعاً یک رفتار مخل مبانی اسلام است، عبارت حمل سلاح گویای بارزترین و عالی‌ترین مصداق بالقوه‌ی خشونت است. بنابراین، تمامی مصادیق رفتار خشونت‌آمیز با قید مذکور

۱. به طور کلی نظام‌های حقوقی در خصوص اجتماعات یکی از این سه رویکرد را دارند: ۱. سیستم پیشینی اجازه (یا به عبارت دقیق‌تر تقدم اخذ مجوز)؛ ۲. سیستم اطلاع قبلی؛ ۳. سیستم تعقیب پسینی (اسلامی و کمالوند، ۱۳۹۴: ۲۰۵-۲۰۳). لازم به ذکر است در حالی که در قانون اساسی از نظام تعقیب پسینی بهره برده شده در برخی از قوانین خاص موخر بر قانون اساسی از نظام تقدم اخذ مجوز بهره برده شده است که در ادامه به آن اشاره خواهد شد.

۲. مصوب ۸ آبان ۱۳۹۵.

۳. برای برون‌رفت از این معضل و راهکارهای ارائه شده در این خصوص بنگرید به: اکبری، سعید (۱۴۰۰)، «سیاست کیفری ایران در مقابله با آشوب‌ها و اعتراضات خیابانی با تأکید بر آشوب آبان ماه ۱۳۹۸»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه قم، قم.

۴. برای بررسی اینکه چه مواردی داخل در تعریف قید متذکر است بنگرید به: ساریخانی، عادل (۱۳۸۹)، پژوهشی فقهی - حقوقی در جرایم مطبوعاتی، چاپ اول، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۳-۱۳۲.

طرد شده و مشمول اصل فوق قرار نمی گیرند. به تعبیر دیگر، حمل سلاح که منجر به وقوع بسیار محتمل رفتار خشونت آمیز می شود توسط مقنن شرط آزادی اعتراض است، و به طریق اولی سایر رفتارهای اعتراضی خشونت بار که ماهیت رفتار آنان خشونت آمیز است آزاد نمی باشند. در همین راستا با توجه به شرایطی که برای کنشگران نافرمانی مدنی پیش تر ذکر شد، نظیر فقدان قصد نقض اصل و اساس اسلام، اعتراض به سیاست و تصمیمات نادرست نخبگان سیاسی به تلقی برخلاف حق و شرع بودن تصمیم و عملکرد، به نظر می رسد نافرمانی مدنی یکی از مصادیق قطعی اصل ۲۷ قانون اساسی به شمار می رود. گذشته از آن، تشکیل اجتماعات و راهپیمایی مردمی می تواند یکی از راه های نظارت عمومی بر حاکمیت باشد و مردم حق بیان اعتراض و انتقادات به حاکمان و مسئولین سیاسی دارند، چراکه از راهکارهای عملی شدن امر به معروف و نهی از منکر است^۱ (منتظری نجف آبادی، ۱۴۰۹ هـ. ق/۸: ۳۱۶)، که در اصل هشتم قانون اساسی مورد حمایت قرار گرفته است و بر مأمورین و دستگاه های دیگر جایز نیست که مانع از نقد و اعتراض سازنده شوند (منتظری نجف آبادی، ۱۳۷۱/۴: ۳۸۳).

۲-۱-۵. قانون جرم سیاسی^۳

معمولاً کشورها تمایلی به تعریف و پذیرش جرم سیاسی ندارند و جرایمی را که می توانند سیاسی باشند در زمره ی جرایم عادی قرار می دهند (قیاسی، ۱۳۹۷: ۱۷). در ماده ی ۱ قانون

۱. شهید بهشتی بر این باور بودند که مردم حق دارند به حکومت و ناخجستگی های امور حکومتی معترض باشند و این به جهت مجوز امر به معروف و نهی از منکر است (هاشمی، ۱۳۹۹: ۱۲۶).

۲. در ادامه به این بحث خواهیم پرداخت که اگر کنشگران نافرمانی مدنی مرتکب رفتار مجرمانه ای چون توهین، افترا و غیره در اثناء اعتراض بشوند تحت شمولیت چه قانونی قرار خواهند گرفت.

۳. لازم به ذکر است که در این مقاله از پرداختن به قانون فعالیت احزاب و گروه های سیاسی جز به ضرورت خودداری شد. زیرا نگارندگان بر این باورند با توجه به ذکر ضرورت اخذ مجوز (بندهای خ تبصره ی ماده ی ۱۳، بند ۱۴ و ۱۵ ماده ی ۱ و ماده ی ۳ قانون اخیرالذکر) و تبصره های ۲ و ۳ ماده ی ۲ همین قانون که ذکر اهداف گروه را شرط دانسته همچنین بیان اسامی گروه (تبصره ی ۱ ماده ی ۲) و ماهیت نافرمانی مدنی، نمی توان گروهی را که به اخذ مجوز، بیان اسامی کنشگران، اهداف و غیره پرداخته کنشگران نافرمانی مدنی دانست و در تحلیل های پیشرو جای داد. بنابراین، بررسی تفصیلی این قانون و امکان توصیف رفتارهای اعتراضی مسالمت آمیز براساس این قانون نظر به آنچه گفته شد تخصصاً از موضوع ما خارج است.

جرم سیاسی مصوب ۱۳۹۵ مقرر شده که اگر رفتارهایی که در ماده‌ی ۲ این قانون ذکر شده انجام پذیرد به شرطی که قصد لطمه به اصل نظام وجود نداشته باشد^۱ جرم سیاسی هستند. کلیدی‌ترین بحث در این قسم دست‌یابی به مفهوم مبهم «اصل نظام» است.^۲ به نظر می‌رسد منظور از اصل نظام مواردی است که در اصل ۱۷۷ ق.ا ابراز شده است، که به اصول غیرقابل تغییری چون جمهوریت و اسلامیت اشاره نموده؛ این اصول ثابت و غیرقابل تغییر هستند و اگر فردی این دو را تغییر دهد اساساً نظام جمهوری اسلامی باقی نمی‌ماند و مراد از جمهوریت رجوع به آراء مردم در اداره‌ی کشور و امور مهم کشوری و منظور از اسلامیت مذهب رسمی، ولایت امر و اسلامی بودن قوانین است (برهانی، بی‌تا: ۴).

از تعریفی که در خصوص قید اصل نظام ارائه شد به خوبی مشخص می‌شود که رفتارهایی چون انقلاب (اعم از خشونت‌بار یا رنگین) به طور قطع مشمول قانون جرم سیاسی مصوب ۱۳۹۵ نمی‌شوند. در خصوص آشوب یا رفتار شورشیان نظر به تعریفی که در خصوص این کنش ارائه گردید و بیان شد که خشونت جز ماهیت رفتار این قبیل افراد است و از سوی دیگر عقاید علمای حقوق مبنی بر فقدان خصیصه‌ی خشونت در رفتار مجرمین سیاسی (منصورآبادی، ۱/۱۳۹۶: ۲۹۴) و نظر به برخی از بندهای ماده‌ی ۳ قانون جرم سیاسی،^۳ نمی‌توان آشوبگران را در زمره‌ی مجرمین سیاسی به شمار آورد.

در خصوص نافرمانان مدنی به نظر می‌رسد وضعیت به گونه‌ای دیگر باشد. به عبارت روشن‌تر، اگرچه نفس انجام نافرمانی مدنی با تفسیری که گذشت تحت لوای اصل بیست و هفتم قابل توجیه است، اگر کنشگران نافرمانی مدنی مرتکب یکی از جرایم مندرج در قانون جرم سیاسی شوند شمول قانون مذکور بر آنها بلاشکال است، زیرا نخست نافرمانان مدنی به هیچ وجه قصد ضربه زدن به اصل نظام را ندارند و دوم اعتراض آنان به

۱. ذکر قید «فقد قصد لطمه به اصل نظام» در این قانون کاملاً خلاف فلسفه‌ی جرم سیاسی است (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۹: ۲۰)، زیرا مجرم سیاسی کسی است که می‌خواهد نظام مستقر را عوض کند و نهایتاً برای توجیه این امر بتوان گفت با ذکر این قید مقنن تعریف مضیقی از جرم سیاسی را مدنظر داشته است (قیاسی، ۱۳۹۷: ۱۹).

۲. برای بررسی تفصیلی نظرات پیرامون این قید و همچنین نقد برخی از نظرات بنگرید به: اکبری، سعید، ماخذ پیشین: ۷۳-۷۵.

۳. برای مشاهده‌ی سایر قرائن و مؤیدات بر عقیده‌ی ذکر شده و همچنین برخی از مشکلات این قانون بنگرید به: ماخذ پیشین، ص ۸۰-۷۷.

قوانین به جهت شرایطی است که آن قانون برای جامعه مهیا نموده و اینان برای اصلاح امور کشور، که اصلاح را با تغییر یا حذف قانون ممکن می‌دانند، دست به اعتراض می‌زنند. سوم درست بسان مجرمین سیاسی منش قهرمانانه دارند.

۵-۲. اعتراضات اجتماعی در لوای قانون مجازات اسلامی (قانون عام)

اهمیت قوانین عام در موضع سکوت قوانین خاص غیرقابل اغماض است. چنین وضعیتی در حیطه‌ی قواعد جزایی نیز حکمفرما است و قانون مجازات اسلامی بعنوان قانون عام نقش کلیدی را در این راستا ایفا می‌کند. از آنجایی که اعتراضات اجتماعی غالباً علنی و در بستر جامعه واقع می‌شوند (مگر انقلاب رنگین که با راهبرد خاصی صورت می‌پذیرد) دو بُعد و ویژگی مستقر در جامعه را هدف خویش قرار می‌دهند، یکی امنیت جامعه و دیگری نظم حاکم بر آن. از این رو، رفتارهای مذکور در فصل اول (جرائم ضد امنیت داخلی و خارجی کشور)، فصل شانزدهم (اجتماع و تبانی برای ارتکاب جرائم)، و ماده‌ی ۶۱۸ از فصل هفدهم (جرائم علیه اشخاص و اطفال)، فصل بیست و پنجم (احراق و تخریب و اتلاف اموال و حیوانات) از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی را به اختصار مورد واکاوی قرار می‌دهیم.

۵-۲-۱. تشکیل یا اداره‌ی دستجات مخل امنیت کشور

در خصوص ماده‌ی ۴۹۸ و ۴۹۹ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ تنها به ذکر نکاتی که با بحث مرتبط است پرداخته و به جهت محدودیت در نوشتار از بررسی تفصیلی آن خودداری می‌کنیم.^۱

گروه‌هایی که فعالیت آنها غیرقانونی اعلام می‌شود، عضویت و اداره کردن این گروه‌ها در صورتی مشمول مواد ۴۹۸ و ۴۹۹ می‌شوند که قصد برهم زدن امنیت در آنها احراز شود (برهانی، بی‌تا: ۳۱). چنانچه علاوه بر قصد برهم زدن امنیت قصد براندازی نیز داشته باشند محارب محسوب می‌شوند^۲ (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۴: ۷۱). این ماده به طور حتم شامل

۱. همین شیوه در ادامه‌ی نسبت به سایر مواد مورد بحث نیز مطمح نظر است.

۲. در خصوص اشاره‌ی ماده به محارب، سؤالی که قابل طرح است این است آیا در این خصوص برای محارب شناختن اعضاء و جمعیت می‌بایست به شرایط خود ماده توجه نمود یا قانون مجازات مصوب ۱۳۷۰ (باب هفتم و هشتم)، یا اینکه

اداره کنندگان و تشکیل دهندگان گروهایی است که هدف آنان انقلاب از نوع خشونت بار^۱ است، زیرا تشکیل گروه و دستجات با هدف شکل دهی به انقلاب از نوع خشونت بار، آن هم به گستردگی یک انقلاب قطعاً امنیت عمومی را تحت شعاع قرار داده و از سوی دیگر انقلابیون با این رفتار قصد براندازی نظام را نیز دارند که با این امر مصداق قطعی این ماده به شمار می روند؛ دلیل دیگری که در این راستا قابل طرح است این است که در بین سطوح عالی گروه های انقلابی به نوعی تشکیلات و سلسله مراتب برای مدیریت و اداره گروه وجود دارد. گفتنی است وجود تشکیلات به معنی نوعی تقسیم کار در بین اعضا می باشد که در راستای رسیدن به اهداف گروه صورت می پذیرد. در خصوص ماده ی ۴۹۹ نیز می توان نسبت به اعضای که نقش فرعی و کم رنگ تری در گروه ایفا می کنند این مقرر را اعمال نمود به طوری که با فقدان آن عضو امکان انجام آن رفتار توسط فرد دیگری وجود داشته باشد بدون آنکه فرد نقش کلیدی در گروه داشته یا در صورت فقدان وی گروه با چالش جدی مواجه گردد. بنابراین، ماده ی ۴۹۸ را می توان در مورد عناصر تشکیل دهنده و اداره کننده ی گروه که ممکن است فرد واحدی نباشد اعمال کرد.

لازم به ذکر است که ماده ی ۱۷ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح ۱۳۸۲ وضعیتی را ترسیم نموده که شبیه به موضع اتخاذی در م. ۴۹۸ اما نظر به تعریفی که در خصوص کودتا ارائه شد و شخصیت مرتکب این جرم که یک فرد نظامی است می توان ماده ی ۱۷ مذکور را در حق کودتاگران روا دانست.

۲-۵-۲. فعالیت تبلیغاتی علیه نظام یا به نفع گروه های مخالف نظام

این رفتار در ماده ی ۵۰۰ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات بازتاب یافته و به تعبیر برخی یکی از مصادیق جرم سیاسی است (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۴: ۷۶). به نظر می رسد این ماده با اصول ۲۷ و ۲۶ و ۲۴ و ۲۳ قانون اساسی که ناظر بر آزادی شهروندان است در

شرایط مطروحه در فصل هشتم کتاب حدود مصوب ۱۳۹۲ نسخ شرایط ماده ی ۴۹۸ در خصوص محارب است؟ برای آگاهی از پاسخ به این سؤال که در موارد دیگر کتاب پنجم تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ مطرح است بنگرید به: اکبری، سعید، (۱۴۰۰)، همان: ۱۱۱-۱۰۸.

۱. زین پس در هر مورد تنها به بررسی مصداقی از اعتراض ذیل ماده می پردازیم که ارتباط خاصی با ماده مورد بحث داشته باشد. از این رو، مصادیقی از اعتراضات اجتماعی که مشمول ماده نمی شوند، طبعاً نامی از آن ها برده نمی شود.

تعارض است و محدودیت‌هایی را در راستای عمل به اصول فوق ایجاد نموده است (شیری، ۱۳۹۶: ۵۰). همین امر موجب گردیده تفاسیری که علمای حقوق در خصوص این ماده ارائه داده اند به گونه‌ای مضیق باشند.^۲

برای شمول این ماده باید تبلیغ علیه کلیت نظام باشد، بدین معنی که فعالیت با سلاح تبلیغ برای براندازی نظام صورت پذیرد و این تبلیغ با نوعی تکرار و استمرار همراه باشد (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۴: ۷۵-۷۴). حتی شاید بتوان فعالیت تبلیغی علیه رهبری را به جهت جایگاهی که ولی فقیه در منظومه‌ی فکری جمهوری اسلامی دارد مشمول ماده دانست زیرا جایگاه رهبری طبق قانون اساسی مبنای مشروعیت بخشی به نظام است (برهانی، بی تا: ۱۹). به نظر می‌رسد نظر به آنچه پیش تر در خصوص انقلاب رنگین گفته شد که بستر ساز انقلاب خشونت بار و اعتراضات نامشروع در سطح جامعه است، استحاله طلبان یا کنشگران انقلاب مخملی را که با ابزار رسانه و تبلیغ علیه نظام و بیان ایدئولوژی‌های خود دست به فعالیت تبلیغاتی علیه نظام و به نفع مرام و مسلک گروه خود می‌زنند بتوان مصداق بارز این ماده دانست.

۳-۲-۵. اخلال در نظم عمومی

ماده‌ی ۶۱۸ همان قانون مقرر می‌دارد: هر کس با هیاهو و جنجال یا حرکات غیر متعارف یا تعرض به افراد موجب اخلال نظم و آسایش و آرامش عمومی گردد یا مردم را از کسب و کار باز دارد به حبس از سه ماه تا یک سال و تا (۷۴) ضربه شلاق محکوم خواهد شد. لازم به ذکر است که مقنن ایرانی این مقرر را در ذیل فصل هفدهم یعنی جرایم علیه اشخاص و اطفال گنجانده است که شایسته بود همچون مقنن سایر کشورها نظیر فنلاند در فصلی مجزا تحت عنوان جرایم علیه نظم عمومی^۳ یا همانند قانون جنایی سودان^۴ در باب هشتم تحت عنوان جرایم مرتبط با آسایش عمومی به این رفتار اشاره می‌کرد. سؤال بنیادین در این خصوص این است که اخلال در نظم عمومی به چه معناست؟ به نظر می‌رسد رفتاری را باید بعنوان محل نظم عمومی به شمار آورد که خشونت‌آمیز باشد و این خشونت‌آمیز

۲. شیری، عباس، ماخذ پیشین: ۵۰؛ میرمحمدصادقی، حسین، ماخذ پیشین: ۷۶.

۳. در بخش ۲ از فصل ۱۷ مصوب ۱۸۸۹ با اصلاحات سال ۲۰۱۵.

۴. مصوب ۱۹۹۱ با اصلاحات سال ۲۰۱۵.

بودن رفتار خود باید به گونه‌ای باشد که موجب ترس شخص متعارف حاضر در محل ارتکاب شود (حسینجانی و حبیب زاده، ۱۳۹۹: ۴۸). بنابراین شرط است که عمل بزهکار با هر یک از رفتارهای مطروحه در ماده‌ی ۶۱۸ یعنی «هیا هو و جنجال»، «حرکات غیرمتعارف»، «تعرض به افراد» منطبق بوده و این رفتار خصیصه‌ی ایجاد هراس در شخص متعارف در صحنه‌ی جرم را داشته باشد، در غیر این صورت بازداشتن مردم از کسب و کار یا خلل در آسایش و آرامش عمومی به سبب هیا هو و جنجال و یا حرکات غیرمتعارف که عاری از خشونت و ایجاد ترس است معنا ندارد و اساساً نمی‌تواند منجر به اخلال و بازداشتن مردم از کسب و کار شود.

با نگاهی به نتایج حاصله از رفتار این ماده‌ی قانونی نظیر «اخلال نظم و آسایش عمومی» و «بازداشتن مردم از کسب و کار» دو شرط دیگر قابل استنباط است: نخست علنی بودن رفتار ارتكابی و دوم، در مکان عمومی بودن رفتار. به نظر می‌رسد اقدامات آشوبگران نظر به تعریفی که پیش‌تر ارائه شد مصداقی از این ماده باشد. به عبارت دیگر، در شرایطی که آشوبگران نسبت به افراد تعدی نموده و یا با هیا هو و حرکات غیرمتعارف منجر به اخلال در نظم و روند طبیعی امور اجتماعی شوند و یا با این اقدامات مردم را از کسب و کار بازدارند قابلیت محکومیت با این ماده را دارند، خصوصاً از این حیث که رفتار آشوبگران هم صیغه‌ی خشونت را دارد و هم واجد خصیصه‌ی اخلال گرایانه است.

۱. گفتنی است که در کشورهای اروپایی و بعضی از کشورهای اسلامی تلقی قانونگذاران از آشوب خیابانی یک رفتار مخل در نظم عمومی است. از این رو، یا این رفتار را به صورت مجزا تحت ماده‌ای خاص ذیل عنوان اخلال در نظم عمومی آورده نظیر کشور سودان و یا اینکه عنوان خاص آشوب بدان داده لکن به هیچ وجه برخورد یک جرم امنیتی با آن ندارند، مانند قانون مجازات آلمان، افغانستان و فنلاند.

۲. در مواردی که آشوبگران دست به آتش زدن اموال می‌زنند چنانچه رفتار نسبت به یکی از مصادیق حصری ماده‌ی ۶۷۵ باشد، بر این اساس محکوم می‌گردند. برای آگاهی از چگونگی تحلیل در این خصوص بنگرید به: اکبری، سعید (۱۴۰۰)، ماخذ پیشین: ۱۱۱-۱۰۵.

۳. در جایی که آشوبگران دست به نهب و غارت و اتلاف اموال، اجناس و امتعه یا محصولات زنند با وجود سایر شرایط ماده‌ی ۶۸۳، باید بر اساس این ماده محکوم گردند. برای آگاهی چگونگی تحلیل در این خصوص بنگرید به: ماخذ پیشین: ۱۱۶-۱۱۱.

۴. لازم به ذکر که اقدامات آشوبگران به هیچ وجه مشمول ماده‌ی ۶۸۷ نمی‌شود زیرا نظر به آنچه گفته شد به طور قطع شورشیان یا همان آشوبگران با اقدامات خویش قصد اخلال در نظم عمومی را دارند و به این ترتیب نتیجه بر رفتارشان

۶. پاسخ‌دهی کیفری به اعتراضات اجتماعی

با تدقیق در موارد مطروحه در این نوشتار و نگاهی به مجازات آنان (نظر به تفاسیر خاصی که در خصوص موارد قانونی اشاره شد) به نظر می‌رسد رویکرد مقنن در قبال این دسته از رفتارهای محل نظم و بعضاً علیه امنیت، گرایش به تعیین مجازات حبس و اعدام بوده است. در خصوص مجازات تکمیلی که برای پیشگیری از جرم در آینده است شایسته است مقام قضایی در تعیین مجازات تکمیلی به علل وقوع جرم و رفتار ارتكابی توجه داشته باشد. برای نمونه اگر آشوبگران اقدام به تخریب اموال عمومی و آسیب زدن به فضای شهری نموده اند گذشته از مجازات اصلی بایسته، اعمال بند «د» م. ۲۳ ق. م. ا یعنی الزام به خدمات عمومی می‌تواند علاوه بر چهره‌ی ترمیمی وجهه‌ی بازدارنده نیز داشته باشد. در هر حال، اتخاذ تدابیر فوق چه در عرصه‌ی تقنین و چه در عرصه‌ی قضا، در اینجا نیز به رویکرد کلان حاکم در سطح جامعه بستگی دارد. برای نمونه در ایدئولوژی امنیت گرا قضاات در کیفردهی و فردی کردن مجازات با محدودیت مواجه هستند (لازرژ، ۱۴۰۰: ۸۹)؛ در این خصوص آنان تکلیفی خارج از اوامر و نواهی قانونی ندارند.

۷. ترسیم اسباب مخففه و معافیت به طور افتراقی

اسباب مخففه و معافیت که در حق مداخله‌کنندگان اعمال می‌گردد مبتنی بر ملاحظات سیاست جنایی و بعضاً انصاف است که ممکن است تمام یا بخشی از مجازات را ساقط کند یا منجر به تخفیف مجازات به لحاظ کمی یا تبدیل آن به نوع خفیف‌تر مجازات شود. اعمال تخفیف و معافیت در مواردی لازمه‌ی اصل تفرید کیفری است، اما اعمال تخفیف و معافیت‌های بی‌سر و سامان در قالب نهادهای ارفاقی یا دستورالعمل‌ها و غیره عملاً خود آسیب به شمار می‌رود و علاوه بر اینکه اصل حتمیت در اجرای کیفر را با چالش جدی مواجه می‌سازد در مواردی آثار سوء کیفر را دوچندان می‌کند، چنانکه تبدیل و کاهش زمان حبس بلند مدت به کوتاه مدت از این سنخ است. به هر تقدیر نمی‌توان از فواید اسباب مخففه و معافیت نیز چشم پوشید، برای نمونه امکان تخفیف و معافیت از باقی

(ماده‌ی ۱۴۴ ق. م. ا) نیز آگاهی دارند. از سوی دیگر، به طور قطع همانطور که گفته شد آشوبگر قصد مقابله با حکومت را ندارد تا مشمول تبصره‌ی این ماده گردد.

مانده‌ی کیفر در بازه‌ی اعمال کیفر در حق محکوم می‌تواند این پیام را برای وی به ارمغان داشته باشد که حسن رفتار و اصلاح شخصیت خویش می‌تواند وی را از کیفر رها کند، این امر در تسریع اصلاح و باز اجتماعی کردن محکومین تأثیر شایانی دارد. از این رو، ما در این قسم ابتدا به ذکر اسباب معافیت و سپس اسباب عام تخفیف می‌پردازیم. نیز این نکته را باید مطمئن نظر قرار داد که امروزه بر تساهل و تسامح و نیز حق بر مجازات نشدن و نیز انسانی‌سازی سیاست کیفری بعنوان اصول مطرح در حوزه‌ی سیاست کیفری تأکید می‌شود (محمودی‌جانکی و حسینی، ۱۳۹۹: ۱۲۹؛ حیدریان دولت آبادی و مظاهری کوهانستانی، ۱۳۹۷: ۷۲).

۱-۷. اسباب معافیت از مجازات

این اسباب توسط قانونگذار در موارد خاص تعیین شده و در صورت وجود شرایط قانونی در موضوع خاص قاضی را مکلف به تبعیت از آن می‌کند. به نظر نگارندگان با جمیع شروط ذیل می‌توان مرتکب را از جزئی از مجازات یا تمام آن در اعتراضات اجتماعی خشونت‌بار معاف نمود. زیرا این قبیل رفتارها، بعضاً متداوم بوده و روزها و ماه‌ها شرایط یک کشور را دستخوش بی‌نظمی و اختلال می‌کند و در طی این بازه خسارت‌های فراوانی به دولت تحمیل می‌کند. پیش‌بینی وضعیتی که مرتکبان را از کرده‌ی خود بازدارد با این تفسیر و سنجش ذهنی که در صورت توقف اقدامات مجرمانه‌ی خویش تهدیدی از ناحیه‌ی دولت متوجه وی نخواهد بود، می‌تواند راهکاری بایسته باشد. خصوصاً از این رو که در این قبیل بزهکاری‌های دسته‌جمعی فرد تحت تأثیر اقدامات سایرین قرار گرفته و بدون درک درست و صحیح در زمان ارتکاب و زیر فشار احساس حاکم مرتکب اعمالی می‌گردد که خود بعد از مدتی غالباً پشیمان می‌شود (نجفی‌توانا، ۱۳۹۶: ۱۳۸). بر همین اساس می‌توان اذعان داشت که اگر یکم، مرتکب رفتار آسیب‌زا و مخربانه‌ای در منطقه‌ی وسیعی از ناحیه اعتراض نداشته باشد؛ دوم، رفتار وی شدیدترین نتیجه‌ی ممکن یک رفتار مجرمانه را در پی نداشته باشد؛ سوم، ندامت حداکثر طی ۴۸ ساعت حاصل شده باشد؛ و

چهارم مجرم از جمله افرادی نباشد که از دیدگاه جرم‌شناسی بالینی در زمره‌ی افراد دارای حالت خطرناک و اصلاح‌ناپذیر است، باید وی را مستحق معافیت دانست.^۱

۷-۲. اسباب عام مخففه

اسبایی که مقنن به طور کلی آن را ترسیم نموده، انطباق این اسباب در هر قضیه حسب اوضاع و احوال بر عهده‌ی مقام قضایی است. این اوضاع و احوال ممکن است بر مقام قضایی مستور بوده که علت این امر را می‌توان در مواردی همچون عدم آگاهی از طبقه‌بندی خاص مجرمین دانست. با وجود این، می‌توان دو شاخصه‌ی رفتاری ارتکاب جرایم شدید و تکرار این رفتار را بعنوان قرائنی که حکایت از ظرفیت جنایی بالای فرد دارد دانست و بر چنین افرادی اعمال تخفیف را روا ندانست (نیازپور، ۱۳۹۳: ۱۱۸). بنابراین، می‌توان بر این عقیده بود که اگر فرد از نقض مجدد رفتار ممنوعه‌ی ابایی ندارد و از زیان‌رسانی خود شرمسار و نادم نباشد باید از اعطای تخفیف به وی پرهیز نمود (نیازپور، ۱۳۹۳: ۱۲۰). تشکیل پرونده‌ی شخصیت در خصوص معترضین اجتماعی در مواردی که فرد مرتکب شدیدترین نوع یک جرم در آن جمعیت اعتراضی شده می‌تواند در اعطا و یا عدم اعطا تخفیف به جهت امکان بررسی ظرفیت جنایی مؤثر باشد.

نتیجه

مقنن ایرانی در خصوص اعتراضات اجتماعی مقرره‌ی صریحی وضع ننموده و تنها در اصل بیست و هفتم قانون اساسی به حق تجمع و اعتراض اشاره نموده بی‌آنکه تشکیل این اجتماع وابسته به اخذ مجوز یا اذن از مقام یا نهاد دولتی باشد. با این حال، قانون نحوه‌ی فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی در مقابل اصل بیست و هفتم قانون اساسی قرار گرفته و برگزاری اجتماعات و اعتراضات را منوط به اخذ مجوز نموده است. در حوزه‌ی رفتارها و کنش‌های جمعی اعتراض‌آمیز نظر به خصایص و انگیزه‌ی کنشگران نافرمانی مدنی می‌توان این افراد را تحت لوای اصل بیست و هفتم قانون اساسی مورد حمایت قرار داد، اما چنانچه اینان مرتکب یکی از رفتارهای مطروحه در قانون جرم سیاسی شوند شایسته است بر این عقیده

۱. پیش‌بینی چنین وضعیتی توسط مقنن پدیده‌ی نوظهوری نبوده چنانکه مقنن در م. ۵۰۷ چنین شرایطی را مقرر نموده است.

بود که از مجرمین سیاسی هستند. در خصوص کنشگران رفتارهای جمعی با خُوی خشونت‌آمیز نظیر کودتا، آشوب و انقلاب باید بر این باور بود که اگر مرتکبین نظامی بوده و قصد براندازی حکومت را داشته باشند کودتاجی بوده و می‌بایست ماده‌ی ۱۷ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح را اعمال نمود؛ در صورتی که عنوان آشوبگر بر معترضین صدق کند باید بر اساس رفتار ارتكابی اتخاذ تصمیم نمود، بدین صورت که اگر دست به نهب و غارت در یک واقعه بزنند و شرایط ماده‌ی ۶۸۳ نیز مهیا باشد باید بر این اساس حکم داد؛ چنانچه رفتارشان آتش کشیدن یکی از مصادیق حصری ماده‌ی ۶۷۵ باشد بر همین اساس، و چنانچه رفتار آشوبگران به صورت تعدی به افراد یا انجام حرکات غیرمتعارف و هیاهو بوده و این امر منجر به اخلاف در روند طبیعی امور اجتماعی یا بازداشتن مردم از کسب و کار شود، بر اساس ماده‌ی ۶۱۸ محکوم می‌شوند. در خصوص انقلابیون نیز باید قائل به تفکیک بود؛ اگر انقلاب از نوع خشونت‌بار باشد رفتار تشکیل‌دهندگان و اداره‌کنندگان را می‌توان مطابق ماده‌ی ۴۹۸ دانست و در این راستا اعضای انقلابی‌ای که نقشی کم‌رنگ و فرعی دارند بر اساس ماده‌ی ۴۹۹ محکوم می‌شوند. در انقلاب مخملی یا رنگین نیز که نتیجه‌ی موفقیت‌آمیز آن اقدامات خشونت‌بار گسترده است می‌توان مرتکب را بر اساس ماده‌ی ۵۰۰ به کیفر رساند. به هر تقدیر مقنن ایرانی می‌تواند با الگوبرداری و بومی‌سازی قواعد کشورهای نظیر سودان، آلمان، فنلاند و افغانستان در حوزه‌ی آشوب‌ها و اعتراضات در رفع این نقیصه تقنینی گام بردارد؛ آنچه مبرهن است هیچ یک از این کشورها قائل به امنیتی بودن این رفتارها نیستند.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Saeed Akbari

 <https://orcid.org/0000-0001-6829-7769>

Mohammad Ali

 <https://orcid.org/0000-0002-0100-5327>

Hajidehabadi

Mohammad Khalil Salehi

 <https://orcid.org/0009-0005-7333-3636>

منابع

فارسی

- آقابابائی، حسین. (۱۳۸۷). *بررسی فقهی و حقوقی جرم براندازی*، چاپ سوم، قم، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- آور، امین. (۱۳۹۶). «عملیات روانی و آشوب‌های شهری، کنش‌ها و واکنش‌ها»، اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی، تهران، دانشگاه تهران.
- اسلامی، رضا و محمد کمالوند. (۱۳۹۴). «چالش‌های آزادی اجتماعات در سیستم حقوقی ایران در پرتو نظام بین‌المللی حقوق بشر»، *مجله‌ی حقوقی بین‌المللی*، شماره‌ی ۵۰.
- اکبری، سعید. (۱۴۰۰). «سیاست کیفری ایران در مقابله با آشوب‌ها و اعتراضات خیابانی با تأکید بر آشوب آبان ماه ۱۳۹۸»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، قم، دانشگاه قم.
- انوری، حسن. (۱۳۸۲). *فرهنگ بزرگ سخن*، ج ۱، چاپ دوم، تهران، انتشارات سخن.
- برهانی، محسن (بی‌تا)، جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی (جزوه‌ی آموزش قضات)، بی‌جا، دوره‌ی ۹۱.
- بشیری، حسین. (۱۳۹۲). *جامعه‌شناسی سیاسی*، چاپ بیست‌ودوم، تهران، نشر نی.
- پیران، پرویز. (۱۳۹۴). «فقر و جنبش‌های اجتماعی در ایران»، *فصلنامه‌ی علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال پنجم، شماره‌ی ۱۸.
- جانستون، هنک. (۱۳۹۴). *جنبش اجتماعی چیست*، ترجمه‌ی سعید کشاورزی و مریم کریمی، چاپ دوم، تهران، نشر ثالث.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). *ترمینولوژی حقوق*، چاپ هفدهم، تهران، نشر گنج دانش.
- جلانی‌پور، حمیدرضا. (۱۳۹۱). «لایه‌های جنبشی جامعه‌ی ایران؛ دو جنبش کلان و ده جنبش خرد اجتماعی»، *پژوهشنامه‌ی علوم سیاسی*، سال هفتم، شماره‌ی ۴.

رویکرد سیاست کیفری ایران در مواجهه با اعتراضات اجتماعی ایران | اکبری و همکاران | ۱۷۵

جمعی از پژوهشگران. (۱۴۲۶ ه. ق). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام (زیر نظر سید محمود هاشمی شاهرودی)، ج ۱، چاپ اول، قم، انتشارات مؤسسه‌ی دایرة المعارف فقه اسلامی بر مذاهب اهل بیت علیهم السلام.

حسینجانی، بهمن و محمدجعفر حبیبزاده. (۱۳۹۹). «بازشناسی چالش ناشی از کاربرد نظم عمومی در قوانین کیفری ایران؛ شناسایی سنجه‌های تعیین جرایم ضد نظم عمومی»، فصلنامه‌ی مدرس حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دوره‌ی ۱، شماره‌ی ۱.
حسینی شیرازی، سیدمحمد. (۱۴۲۷ ه. ق). الفهم/السیاسی، چاپ اول، کربلا، انتشارات مؤسسه‌ی المجتبی.

حسینی، سیدحمید و فیروز محمودی جانکی. (۱۳۹۹). «ارزیابی مبانی نظری حق بر مجازات نشدن در حقوق کیفری»، مجله‌ی حقوقی دادگستری، دوره‌ی ۸۴، شماره‌ی ۱۱۲.
حسینی، سیدمحمد. (۱۳۹۴). سیاست جنایی در اسلام و در جمهوری اسلامی ایران، چاپ چهارم، تهران، نشر سمت.

حیدریان دولت‌آبادی، محمدجواد و رسول مظاهری کوهانستانی. (۱۳۹۷). «حق بر مجازات نشدن؛ از منظر موازین حقوق بشر و اصول بنیادین حقوق کیفری»، سال هشتم، شماره‌ی ۳۳.
دلپورتا، دونالدلا و ماریو دیانی. (۱۳۹۸). مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی، ترجمه‌ی محمدتقی دلفروز، چاپ چهارم، تهران، نشر کویر.
دورماگن، ژان-ایو و دانیل موشار. (۱۳۹۴). مبانی جامعه‌شناسی سیاسی، ترجمه‌ی عبدالحسین نیک‌گهر، چاپ دوم، تهران، نشر آگه.

دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۸۵). فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۱، به کوشش: غلامرضا ستوده، ایرج مهرکی، اکرم سلطانی، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

شریفی، رضا. (۱۳۸۸). «بررسی ابعاد روان‌شناختی خشونت‌گرایی جمعیت اغتشاشگر و روش‌های تأثیرگذاری بر آن»، فصلنامه‌ی مطالعات بسیج، سال دوازدهم، شماره‌ی ۴۵.

شیری، عباس. (۱۳۹۶). درس‌نامه‌ی جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی، دوره‌ی کارشناسی حقوق، تهران، دانشگاه تهران.

عمید، حسن. (۱۳۸۹). فرهنگ فارسی، چاپ اول، تهران. انتشارات راه رشد.
قائم‌ی، سید محسن و داوود محبی. (۱۳۹۸). همایش بررسی حق اعتراض از منظر قانون اساسی و سازوکار برای ایجاد بستر آن، قم، دانشگاه قم.

- قیاسی، جلال‌الدین. (۱۳۹۷). *تقریرات جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی و آسایش عمومی*، دوره‌ی کارشناسی حقوق، قم، دانشگاه قم.
- کبگانی، محمدحسن. (۱۳۹۹). *جرم سیاسی؛ از قانون تا طرح اصلاح قانون؛ نقد و بررسی مفهوم، ضوابط و الزامات حاکم بر رسیدگی*، چاپ اول، تهران، نشر قوه‌ی قضائیه.
- لازرژ، کریستین. (۱۴۰۰). *درآمدی بر سیاست جنایی*، ترجمه‌ی علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ نهم، تهران، نشر میزان.
- مؤسسه‌ی رحمان (۱۳۹۹)، *آتش خاموش؛ نگاهی به اعتراضات آبان ماه ۹۸*، چاپ اول، تهران، مؤسسه‌ی رحمان.
- معین، محمد. (۱۳۸۶). *فرهنگ فارسی*، ج ۱، چاپ چهارم، تهران، نشر آدنا.
- معین‌آبادی، حسین و معین مهربان. (۱۳۹۸). «شناسایی مصادیق نافرمانی مدنی در جنبش‌های اجتماعی معاصر ایران (۱۳۵۷-۱۲۹۶ ه. ش)»، فصلنامه‌ی سیاست، مجله‌ی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره‌ی ۴۹، شماره‌ی ۳.
- مکارم شیرازی. (۱۳۹۷). «مفهوم خشونت در لغت و اصطلاح»، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی.
- منتظری نجف‌آبادی، حسین‌علی. (۱۳۷۱ ه. ش). *مبانی فقهی حکومت اسلامی*، ترجمه‌ی ابوالفضل اشکوری، ج ۴، چاپ اول، تهران، نشر تفکر.
- منصورآبادی، عباس. (۱۳۹۶). *حقوق جزای عمومی*، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- میرمحمد صادقی، حسین. (۱۳۹۴). *جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی*، چاپ سی‌ام، تهران، نشر میزان.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۷۱). *تقریرات درس تاریخ تحولات حقوق کیفری*، دوره‌ی کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- ورعی، سیدجواد. (۱۳۹۴). *بررسی فقهی فرمانبرداری و نافرمانی مدنی*، چاپ اول، تهران، نشر سمت.
- هاشمی، سیدمحمد. (۱۳۹۹). «شهید بهشتی و آزادی‌های اجتماعی»، ماهنامه‌ی خبری آموزش مدرسه‌ی حقوق، سال پانزدهم، شماره‌ی ۱۳۸.
- هنری دیوید، ثرو. (۱۳۷۸). *نافرمانی مدنی*، ترجمه‌ی غلامعلی کشانی، بی‌نا.

References

Black well, Amy Hackney (2008), The Essential Law Dictionary, Florid: Sphinx publishing.

Clement, Matt (2016), A People's History of riots, Protest and The Law, The sound of The Crowd, published by springer, university of Winchester, United Kingdom.

Collin, P.H (2014), Dictionary of Law, fourth edition, published Bloomsbury, London.

Garner, Bryan, A, et al (2009), Black's Law Dictionary, ninth edition, United States America: west publishing.

Law .B.A. Janathan and et al (2015), A Dictionary of Law, Madison: Oxford university press.

Loya, Luis, and Mcleod, Doug (2019), «Social protest», ۱۶ □□□□□□ ۲۰۲۲, Oxford Bibliogr a phies, <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-۹۷۸۰۱۹۹۷۵۶۸۴۱/□□□-۹۷۸۰۱۹۹۷۵۶۸۴۱-۰۰۰۵.□□□>.

Persian References Translated into English

_____, translation: Mahmoud Salvati, vol.8, first edition, Qom: Kayhan Institute. [In Persian]

A group of researchers, the culture of jurisprudence according to the religion of the Ahl al-Bayt, peace be upon them (under the supervision of Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi), vol. 1, first edition, Qom: Publications of the Institute of Islamic Jurisprudence Encyclopaedias on the Madhhabs of the Ahl al-Bayt, peace be upon them (1426 A.H). [In Persian]

Agha Babaei, Hossein, jurisprudential and legal review of the crime of subversion, third edition, Qom: Islamic Culture and Thought Research Institute Publications (2007). [In Persian]

Akbari, Saeed, "Iran's criminal policy in response to riots and street protests with an emphasis on November 2019 riots and street protests in iran", master's thesis in criminal law and criminology, Qom: Qom University (1400).[InPersian]

Anvri, Hassan, Sokhon's Great Culture, Volume 1, Second Edition, Tehran: Sokhon Publications (1382). [In Persian]

Avar, Amin, "Psychological Operations and Urban Riots, Actions and Reactions", First International Conference and Third National Conference on Management and Human Sciences Research, Tehran: University of Tehran (2016). [In Persian]

Bashirieh, Hossein, Political Sociology, 22nd edition, Tehran: Ney Publishing.(1392). [In Persian]

Burhani, Mohsen, Crimes against public security and comfort (judge training booklet), Bija, 91. [In Persian]

Dehkhoda, Ali-Akbar, Dehkhoda Middle School, Volume 1, edited by: Gholamreza Sotoudeh, Iraj Mehraki, Akram Soltani, first edition, Tehran: Tehran University Press.(2016). [In Persian]

Dellaporta, Donatella and Mario Diani, Introduction to Social Movements, translated by: Mohammad Taghi Delfrooz, 4th edition, Tehran: Nash Kavir.(2018). [In Persian]

Dormagen, Jean-Yves and Daniel Moshar, Basics of Political Sociology, translated by: Abdul Hossein Nik-Gahar, second edition, Tehran: Age Publishing.(2014). [In Persian]

رویکرد سیاست کیفری ایران در مواجهه با اعتراضات اجتماعی ایران | اکبری و همکاران | ۱۷۹

Eslami, Reza and Mohammad Kamalvand, "Challenges of freedom of assembly in Iran's legal system in the light of the international human rights system", International Legal Journal, No. 50 (2014). [In Persian]

Hashemi, Seyyed Mohammad, "Beheshti Martyr and Social Freedoms", Law School Education Monthly, Year 15, Number 138 (2019). [In Persian]

Henry David, Tharo, civil disobedience, translated by: Gholamali Keshani, Bina (1378). [In Persian]

Heydarian Dolatabadi, Mohammad Javad and Rasul Mazaheri Kohanestani, "The right not to be punished; From the perspective of human rights standards and the fundamental principles of criminal law", year 8, number 33.(2017). [In Persian]

Hosseini Shirazi, Seyyed Mohammad, Al-Fahm Al-Siyasi, first edition, Karbala: Al-Mujtabi Institute Publications.(1427 AH). [In Persian]

Hosseini, Seyyed Hamid and Firoz Mahmoudi Janaki, "Evaluation of the theoretical foundations of the right not to be punished in criminal law", Judicial Law Journal, Volume 84, Number 112 (2019). In Persian

Hosseini, Seyyed Mohammad, Criminal policy in Islam and in the Islamic Republic of Iran, 4th edition, Tehran: Samit Publishing House.(2014). [In Persian]

Hosseinjani, Bahman and Mohammad Jaafar Habibzadeh, "Recognizing the challenge caused by the application of public order in Iran's criminal laws; Identifying the criteria for determining crimes against public order", Modares Criminal Law and Criminology Quarterly, Volume 1, Number 1.(2019). [In Persian]

Jafari Langroudi, Mohammad Jaafar, Legal Terminology, 17th edition, Tehran: Ganj Danesh Publishing House.(2006). [In Persian]

Jalaipour, Hamidreza, "Motive layers of Iranian society; Two macro movements and ten micro social movements", Journal of Political Science, Year 7, Number 4.(2012). [In Persian]

Johnston, Hank, What is a social movement, translated by: Saeed Khazuri and Maryam Karimi, 2nd edition, Tehran: Third Edition (2014). [In Persian]

Lazarge, Christian, An introduction to criminal politics, translated by: Ali-Hossein Najafi Abrandabadi, 9th]In Persian[edition, Tehran: Mizan publishing house(1400).

Makarem Shirazi, "The Concept of Violence in Words and Idioms" 1400, the information base of the office of the Grand Ayatollah Makarem Shirazi, Makarem.ir(2017). [In Persian]

Mansoorabadi, Abbas, General Criminal Law, Volume 1, First Edition, Tehran: Mizan Publishing House(2016). [In Persian]

Mir Mohammad Sadeghi, Hossein, Crimes against public security and comfort, 30th edition, Tehran: Mizan Publishing.(2014). [In Persian]

Moin-Abadi, Hossein and Moin Mehrab-Panah, "Identifying examples of civil disobedience in contemporary social movements of Iran (1357-1296 AH)", Politics Quarterly Journal of Faculty of Law and Political Sciences, Volume 49, Number 3.(2018). [In Persian]

Moin, Mohammad (2006), Farhang Farsi, Vol. 1, 4th edition, Tehran: Edna Publishing.(2006). [In Persian]

Montazeri Najaf-Abadi, Hossein-Ali, Fundamentals of Jurisprudence of Islamic Government, translated by: Abolfazl Ashkuri, vol.4, first edition, Tehran: Nitshar Publishing(1371 AH). [In Persian]

Shiri, Abbas, Textbook of Crimes Against Security and Public Welfare, Bachelor of Law Course, Tehran: _]In Persian[University of Tehran(2016).

Warei, Seyyedjavad .jurisprudential review of obedience and civil disobedience, first edition, Tehran: Samit Publishing House.(2014). [In Persian]

#استناد به این مقاله: اکبری، سعید، حاجی ده آبادی، محمد علی و صالحی، محمد خلیل. (۱۴۰۲). رویکرد سیاست کیفری ایران در مواجهه با اعتراضات اجتماعی ایران. پژوهش حقوق کیفری، (۴۶)، ۱۲-۱۳۹.

Doi: 10.22054/jclr.2024.70353.2525

Criminal Law Research is licensed under a Creative Commons NonCommercial 4.0 International License.